

TANULMÁNYOK

Tóth Ágnes

NEMZETISÉGI OKTATÁS MAGYARORSZÁGON AZ 1950-ES ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN

Az '50-es évek első felében, a kényszermigrációs folyamatok lezárulását követően, a hatalom képviselői a nemzetiségi kérdést az egyes közösségek oktatási és kulturális igényeire redukálták. Ennek megfelelően ezeknek a területeknek a napi feladataival az oktatási és népművelődési minisztérium egy-egy osztálya foglalkozott. Ugyanakkor mind az állam, mind a párt irányítóinak kevés megbízható információja volt e közösségek gazdasági, társadalmi, politikai helyzetéről, belső tagoltságáról. Bár 1949–1953 között sor került a németekkel szemben hozott jogkorlátozó, jogfosztó intézkedések eltörlésére, ennek a hatása nem, vagy alig érvényesült. A közösségnek az állammal szembeni bizalmatlansága, félelme nem oldódott, mert azt fenntartotta a helyi közigazgatás továbbra is megkülönböztető, a bűnösség stigmáját alkalmazó bánásmódja.

1955 második felében, az MDP Központi Vezetőségének irányításával kezdődött meg az az elemző munka, amely a magyarországi nemzetiségek társadalmi helyzetének föltárását tűzte ki célul. Az adatgyűjtés során most is nagy figyelmet fordítottak az oktatási és kulturális területre, de emellett a nemzetiségek legfontosabb demográfiai jellemzői — létszámuk, területi megoszlásuk, gazdasági helyzetük — és politikai megnyilvánulásai is figyelmet kaptak. Az MDP KV az általa megadott szempontok szerint már nem csak az oktatási és népművelési minisztérium illetékes osztályaitól, de az érintett megyék párbi-zottságaitól, valamint a Központi Statisztikai Hivataltól is elemzéseket kért.¹

¹ Ezek közül a legfontosabbakat lásd Pártállam és nemzetiségek 1950–1973. Összeállította, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta: Tóth Ágnes. Kecskemét, 2003. 158–222., (továbbiakban: Pártállam, 2003.) valamint A Magyar Népköztársaság területén élő nemzetiségek oktatása, 1955. november 14. illetve Tájékoztató a délszláv iskolák helyzetéről, 1955. november 17. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Magyar Dolgozók Pártja Tudományos és Kulturális Osztály iratai 1953–1956. (a továbbiakban: 276.f. 91.cs.84.ö.e.); és Előterjesztés a nemzetiségi iskolák továbbfejlesztésére, 1955. december 22. – MNL OL Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztály iratai (1943) 1957–1973. (a továbbiakban: XIX-I-4-g) 33. tétel. Ezeknek a dokumentumoknak itt most csupán az oktatásra vonatkozó megállapításait használtam föl. A megyei jelentések elsősorban a régióban élő nemzetiségek létszám adatait, területi elhelyezkedését és a körükben folytatott politikai, népművelő munka jellemzőit foglalták össze. Baranya és Pest megye kivételével az oktatási kérdéseket nem, vagy csak érintőlegesen említették. Az egyes megyei párt vb-k által készített jelentések a területükön élő nemzetiségek helyzetét igen különböző módon értékelték. Egyesek elsősorban a problémákat állították középpontba, míg mások azt hangoztatták, hogy minden rendben van e területen (is). A KSH-nak a nemzetiségek helyzetére vonatkozó, összesen 30 példányban elkészült jelentése hiányt pótló, mert az egyes nemzetiségek országos területi megoszlását, korösszetételért gazdasági helyzetét, s ezek összefüggéseit is elemzi.

Az MDP KV Kulturális és Tudományos Osztálya 1955 decemberében, a készülő párthatározat egyik előkészítő anyagaként, először a nemzetiségi oktatás helyzetét tekintette át részletesen.² A feljegyzés a minisztérium által az előző hónapokban készített jelentések megállapításait foglalta össze. A szlovák, délszláv, román nemzetiségi iskolahálózat kiépítését — legalábbis ami az intézmények számát illetve — befejezettnek tekintette. Ezeknél a nyelvoktató és anyanyelvű iskolák közötti arányon akartak változtatni, illetve az óvodák számának emelését tervezték. Ugyanakkor a német iskolahálózat azonnali és gyors fejlesztését javasolták. A németeknek még ekkor is csak 8 óvodájuk, közel 100 nyelvoktató és csupán 2 anyanyelvű általános iskolájuk volt. Nem volt lehetőségük német tannyelvű gimnáziumban, vagy tanítóképzőben továbbtanulni és egyik pedagógiai főiskolán sem folyt német tanárképzés. *Pozitívumként* említették a nemzetiségi iskolák szakmai színvonalának lassú emelkedését, az intézmények javuló elhelyezési körülményeit, tárgyi feltételeit, a minisztérium hatékonyabb irányító-ellenőrző munkáját. *Negatívumként* emelték ki, hogy még az anyanyelvű iskolákban is probléma a gyerekek beszédkézsége, a nyelvoktató iskolákban pedig a 25-30%-uk akadozva, gyengén olvas. A tanulók előképzettségében tapasztalható nagy különbségek gondot okoztak a középiskolákban is. S ehhez járult még az általában túlméretezett tantervi anyag, a pedagógus-hiány, illetve a pedagógusok között meglévő nagy szakmai különbségek. Érintették a hazafias nevelés, a magyar és nemzetiségi tanulók közötti elkülönítés és az egyház befolyásának problémáját. Nyíltan megfogalmazták a nemzetiségi iskolahálózat létrehozását gátló kül- és belpolitikai okokat — németek kitelepítése, szlovák-magyar lakosságcsere, a Jugoszláviával megromlott viszony —, illetve ezek következményeként a nemzetiségi szülőknek a teljes anyanyelvű oktatástól való elzárkózását. Ezt tovább erősítette az a tény, hogy az anyanyelvű középiskolai továbbtanulást nem biztosították. A hiányosságok megszüntetésében prioritást állítottak föl: mindenek előtt a német iskolahálózat öt éves fejlesztési tervének kidolgozását, valamennyi nemzetiség esetében a tantervek és tankönyvek felülvizsgálatát, valamint a pedagógusképzés szabályozását tartották fontosnak.

Az MDP KV által 1956. május 21-én elfogadott, A magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról szóló határozata,³ az

² MNL OL 276.f. 91.cs. 84.ö.e. Az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának feljegyzése a magyarországi nemzetiségek oktatásáról, 1955. december. és Pártállam, 2003. 195–202.

³ A KV határozata a PB határozataként jelent meg. – In: A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956. Főszerkesztő: Izsák Lajos. Napvilág Kiadó. Budapest, 1998. 409–416. A határozat előzményeként az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztálya először 1956. január 26-ai keltezővel előterjesztés-tervezetet, majd ezt követően március 9-ei dátummal előterjesztést készített. Az előterjesztést az MDP PB 1956. május 9-i ülésén tárgyalta, amit kiegészítésekkel és módosításokkal elfogadott. A legfontosabb javasolt módosítások: a 'nemzetiség' helyett a 'nemzeti kisebbség' fogalmát kell használni, „az egyes nemzeti kisebbségek kérdésével jelentőségüknek és nagyságuknak megfelelő sorrendben kell foglalkozni, és a jelenleginél jobban ki kell emelni a németajkúak és jugoszlávok kérdését”, a nemzetiségek szövetségeit egységesen demokratikus szövetségeknek kell nevezni, az országgyűlési választásokkor az MDP jelöltje közé létszámarányuknak megfelelően a nemzetiségek tagjait is föl kell venni. Fölvetődött a határozat közzététele is, de a korra jellemző módon a KV-hatá-

oktatás területére vonatkozóan megismételte az 1955. decemberi elemzés megállapításait és javaslatait.

Az oktatási minisztérium Kollégiuma 1954. július 10-i ülésén⁴ utasította a nemzetiségi osztályt, hogy dolgozzon ki konkrét javaslatot a német iskolahálózat fejlesztésére. Az osztály erre vonatkozó javaslatát — amely értelmében már az 1954/55. évi tanévtől minden intézménytípus (óvodák, általános iskolák, gimnáziumok) esetében jelentős bővítést javasolt — fél évvel korábban eljuttatta a minisztérium illetékeseinek. A Kollégium, valamint a minisztérium vezetése azonban a fölvetett kérdésekben hónapokig nem döntött. Bár mind a minisztérium, mind a párt különböző testületei a nyilvános kommunikációban a német anyanyelvű oktatás mielőbbi bevezetése, a német nemzetiségi intézményhálózat azonnali bővítése mellett foglaltak állást, valójában halogatták azt. A nemzetiségi osztállyal az újabb és újabb, gyakorlatilag azonos tartalmú tervek kidolgoztatása, azok különböző testületekkel való megvitatása az időhúzást szolgálta.⁵ Ugyanakkor a nemzetiségi osztály számára a Kollégiumi ülés határozata lehetővé tette, hogy szakmai elképzeléseiket a minisztériumi apparátuson belül nyíltabban és határozottabban képviselhessék. A holtpontról való elmozdulás szükségességét immár nemcsak bel-, de külpolitikai okokkal is alátámasztották. Azzal érveltek, hogy az NDK egyre inkább érdeklődik a magyarországi német nemzetiségi oktatás iránt. A delegációk minden esetben el akartak látogatni egy-egy ilyen iskolába, illetve Nyugat-Németországból is kértek adatokat. Ugyanakkor a kialakult helyzet — a német iskolahálózat fejlesztésének

rozat egyik változata sem vált sem akkor, sem a későbbiekben publikussá. A teljes szöveget egy szűk pártvezetői kör és a Minisztertanács kapta meg. – Pártállam, 2003. 222–245. valamint A magyar állam és a nemzetiségek 1848–1993. Főszerk.: Balogh Sándor. Szerk.: Sipos Levente. Válogatta és jegyzeteket készített: Kardos József, Sipos Levente, Pritz Pál, Föglein Gizella. Napvilág Kiadó. Budapest, 2002. 680–685. Az 1956. január 26-i előterjesztés-tervezetet a nemzetiségi osztály is véleményezte. Különösen az asszimilációra vonatkozó sommás megállapítások finomítását, az egyházak szerepének árnyaltabb megítélését, a nemzetiségi oktatás terén az egyes nemzetiségek között meglévő különbségek kidomborítását, konkrétabb intézkedéseket javasoltak. – MNL OL XIX-I-4-g 11. tétel Feljegyzések a magyarországi kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról készült előterjesztés-tervezethez, 1956. január 21.

⁴ Az ülésen Andics Erzsébet, Rajnai Rudolf, Szabó Sándor, Szemere Vera, Kónya Albert, Bajcsay Pál, Mód Aladár, Fűszfás Jenő, Kis Gyula, Vadász Ferencné, és Kovács Ferenc, mint a kollégium tagjai, Szokolszky István (Pedagógiai Tudományos Intézet), Parag László (Tankönyvkiadó), Csukás István és Kovács Péter (Oktatási Minisztérium) meghívottként vettek részt. – MNL OL Oktatásügyi Minisztérium Kollégiumi értekezletek jegyzőkönyvei 1953–1956. (a továbbiakban: XIX-I-2-k). 1954. július 15-i ülés jegyzőkönyve.

⁵ MNL OL XIX-I-4-g 47. tétel Javaslat a német nemzetiségi iskolahálózat fejlesztésére, 1954. február 13. valamint MNL OL 276.f. 91.cs.83.ő.e. AZ MDP Tudományos és Kulturális Osztályának tájékoztatója a német nyelvű oktatás kialakításáról, 1954. november 20. és Pártállam, 2003. 96–99. – Kovács Péter a német anyanyelvű oktatás bevezetését a *Freies Leben*-ben jelentette be. – *Kovács Péter: Zur Einführung der Deutschen Sprache in den Grundschulen. Freies Leben*, 1954. november 2. A cikk megjelenését követően Lánycsókról a szülők arról számoltak be, hogy fenyegetik őket amiatt, mert kérték a német nyelvoktatást. A „német oktatás majd megint hoz valamit rátok, mert ha ez a kormánytól jönne, lehetséges és szabad volna a magyar gyermekeknek is részt venni benne.” – írták. *Kovács Péter: A német nyelvoktatás fejlesztéséért. Köznevelés*, 1954. 13. szám 310–311. Az 1955. szeptember 4-én, immár a minisztérium munkatársának jelenlétében megtartott szülői értekezleten 74 tanuló jelentkezett német nyelvtanulásra, ami négy tanulócsoporthoz meg is kezdődött. – Kovács Péter: A német nyelvoktatás továbbfejlesztéséről. *Köznevelés*, 1955. 21.szám. 500.

kudarca — okaként egyoldalúan a németek passzivitását jelölték meg.⁶ Igaz, elismerték azt is, hogy a közigazgatás egyes szintjein sem tettek meg mindent az ügy érdekében: a racionalizálás következtében például a minisztériumban nem töltötték be a német előadói státuszt, így ügyes-bajos dolgaikkal nem volt kihez fordulni az iskoláknak, vagy a megyei tanácsok figyelmen kívül hagyták a központi utasításnak erre a területre vonatkozó részét.

Kétségtelen, hogy az előző évek, illetve a jelen tapasztalata alapján a német nemzetiségű szülők bizalmatlanul fogadták az anyanyelven való oktatás bevezetésének ígérését. A minisztérium munkatársai az egyes településeken tett tájékoztató jellegű látogatásaikon rendre azzal szembesültek, hogy a szülők nem akartak élni az anyanyelvű oktatás lehetőségével, sőt a „személyes propaganda” sem járt sikerrel. A mecseknádasdi iskolaigazgató a következőkkel magyarázta a sikertelenséget: „Kiszler Henrik németajkú kartársammal elmentünk a tekintélyesebb, ’hangadó’ németnyelvű szülőkhöz s a megadott szempontok szerint ismertettük a németanyanyelvű I. osztály beindításának fontosságát, célját. A legnagyobb meglepetésünkre egyetlen szülő sem akadt, aki helyeselte volna gyermeke német anyanyelven történő tanítását. (...)Hiába valónak bizonyult minden érvünk. Arra hivatkoztak, hogy öregek is így tanultak és ha most a vásárba, vagy faluból távol mennek, tolmácsra van szükségük, hogy megértsék, amit akarnak. Pedig azt is elmondottuk, hogy a magyar nyelvet is tanulják heti több órában. Hasztalan volt minden érv és felvilágosítás.”⁷

Az osztály munkatársai mindenekelőtt a bizalom helyreállítását kívánták elérni, ezért a német tannyelvű általános iskolák szervezését egy évvel elhalasztották volna. Kezdlépként egy-két önálló német óvoda, illetve néhány magyar óvodában működő német csoport elindítását szorgalmazták. Ezzel párhuzamosan 4-5 gimnáziumi és tanítóképzői német tagozat szervezését javasolták, valamint a budapesti pedagógiai főiskolán a német tanszék megalapítását. A javaslatok azt jelzik, hogy az iskolaalapítást megelőzően a személyi feltétel biztosítására törekedtek: tanárok és tanulók tekintetében egyaránt. Csak a következő, 1956/57. tanévben — ha a szülők igénylik — látták célszerűnek az anyanyelvű általános iskolák, illetve gimnáziumok és tanítóképzők szervezését. Kidolgozták a fejlesztés gyakorlati megvalósításának menetét és egyes konkrét lépéseit is, ami a német nemzetiségi nyelvoktatás területén jelentős lépést jelentett.⁸

⁶ MNL OL XIX-I-4-g 47.tétel. Javaslat a német nyelvű óvoda, tannyelvű általános iskola, gimnázium, pedagógiai főiskola, német tanszék megszervezésére, 1954. december 29., A nemzetiségi német oktatás helyzetéről, 1955. február 10., Vázlat a német oktatás fejlesztésének tervéhez, 1955. március 4. Az MDP KV Tudományos és Oktatási Osztálya részére készített dokumentumban Kovács Péter osztályvezető érintette a délszláv nemzetiségi pedagógusok helyzetét is. Javasolta az Oktatásügyi Minisztérium Személyzeti Főosztálya, a Tanítóképzős Osztály, a Nemzetiségi Osztály, valamint a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének részvételével egy bizottság létrehozását, „a korábban kitelepítésre került délszláv nevelők vizsga és- és újraalkalmaztatási kérelmeinek felülvizsgálatára.” – MNL OL 276.f. 91.cs. 83.ö.e. Javaslatok a német iskolahálózatra vonatkozóan, 1955. március 4.

⁷ MNL OL Oktatásügyi Minisztérium Általános iratok 1954–1957. (a továbbiakban: XIX-I-2-f) 859 17/1955.

⁸ „1. Szervezési körrendelet kiadása a megyékhez. 2. A megyei javaslatok felülvizsgálata. 3. Az elvégzendő munka megosztása az Oktatásügyi Minisztérium, a megyék és járások között. 4. Tanító-

1. sz. táblázat
A német általános iskolai oktatás fejlesztésének terve, 1955–1956⁹

Megye	Német lakosság száma ¹⁰	Német lakta községek száma	Német nyelvoktató iskolák száma	Tervezett német nyelvoktató iskolák száma
Baranya	60 577	189	40	40
Bács-Kiskun	26 154	20	10	5
Békés	4136	6	1	2
Csongrád	693	2	-	1
Fejér	10 690	15	1	10
Győr-Moson-Sopron	16 705	19	2	18
Komárom	17 405	26	3	15
Nógrád	1324	2	-	2
Pest (Budapesttel)	58 784	38	11	20
Somogy	4 423	32	-	6
Tolna	19 748	74	7	9
Vas	4 674	11	2	6
Veszprém	13 416	37	1	20
Összesen	238 729	471	78	154

Az évtized közepén a német lakta községek nem egészen 1/6 részében volt német nyelvoktatás. S bár a tervezetben nem tüntették föl, hogy pontosan mennyi idő alatt akarták megvalósítani az elképzelést, annak teljesülésekor is csak a német lakta községek felében számoltak a nyelvoktatással.

A kérdés kapcsán a minisztériumon belül meglévő kettős-beszédet érzékelték a nemzetiségi osztály munkatársai, ezért egyrészt a vezetés egyértelmű állásfoglalását sürgették arra vonatkozóan, hogy „milyen irányú és mérvű agitációs munka kifejtését tartja szükségesnek a német anyanyelvű lakosság, az apparátus és a pedagógusok között.”¹¹ Az osztály megfelelési kényszerét jelzi

szükséglet megvizsgálása. Kérdés: a./ az egyetemi Német Intézet végzett hallgatói vállalják-e az oktatást általános iskolai felső tagozatban? b./ Német ösztöndíjak létesítése a Német Demokratikus Köztársaságban. 5. Szakfelügyelet problémájának rendezése. 6. Szorosabb együttműködés kiépítése a tanügyi apparátussal, a Népművelési Minisztérium Nemzetiségi Osztályával, a megalakuló Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségével, a magyarországi német sajtó szerkesztőségével, ezek bevonásával a felvilágosító munka fokozása.” – MNL OL XIX-I-4-g 47. tétel A nemzetiségi német oktatás helyzetéről, 1955. február 10.

⁹ A táblázat összeállításánál a nemzetiségi osztály a belügyminisztérium szig.biz. 00564/1950. számú kimutatását vette alapul. A belügyminisztérium a kitelepítések lezárulást követően vonta meg annak mérlegét, akkor készítette el összeírását, amely településenként vette számba a német lakosság létszámát. A nemzetiségi osztály a német és a magyar lakosság településenkénti arányát vette alapul. Bekerült a tervezetbe minden olyan település, ahol bármilyen százalékos arány mellett a német lakosság száma az 1000 főt meghaladta. Az 500–1000 fő közöttiek, ahol az összlakossághoz viszonyítva a németek aránya legalább 25%, a 300–500 fő közöttiek, amelyekben a németek aránya eléri az 50–75%-ot, valamint a 200 fő alattiak is, amelyekben a német lakosság aránya 75–100%. – MNL OL XIX-I-g-4 47.tétel Vázlat a német oktatás fejlesztéséhez, 1955. március 24.

¹⁰ Az adott megye német lakosság számának meghatározása is a belügyminisztériumi dokumentumon alapul.

¹¹ MNL OL XIX-I-4-g 47.tétel A nemzetiségi német oktatás helyzetéről, 1955. február 10.

ugyanakkor, hogy a brennbergbányai iskolaigazgató közlésére hivatkozva — „a német felfegyverkezéssel kapcsolatban kóvályognak a fasiszta erők” —, óvatosságra, a tanítók kiválasztásánál gondos mérlegelésre intenek. „Vigyáznunk kell, hogy túlfejlesztéssel lovat ne adjunk a még itt-ott vezető pozícióban lévő volt volksbundista elemek alá.”¹²

A holtpontról való elmozdulást a minisztérium 858–17/1955. számú, május 31-én a megyei tanácsok oktatási osztályainak kiadott utasítása és az ahhoz mellékelte részletes „Tájékoztató” jelentette.¹³ Az utasítás, hivatkozva a nemzetiségek anyanyelvi oktatását biztosító — az Alkotmány 49.§-a 3. bekezdése, valamint a 15/1951. évi törvényerejű rendelet 13. §-a 2. bekezdése — jogszabályokra, leszögezte, hogy a német nemzetiség nem élt még számarányának megfelelő mértékben ezzel a joggal. Az okok között a nem megfelelő tájékoztatási munkát, a magyarosodási folyamatot és a németek tartózkodását említi.

Az utasítás értelmében a megyei és járási oktatási osztályoknak — a pártbizottságokkal és a tanácsok végrehajtó bizottságaival egyeztetve — fel kellett mérni területükön a német oktatás fejlesztésének módját és ütemét. 1955. július 15-ig kellett a minisztériumnak jelenteni az 1955/56. tanévben tervezett változtatásokat. Nevezetesen: mely településeken, hány gyermek számára, hány csoportban szerveznek német óvodai oktatást; hol, hány tanuló számára, milyen csoportokban indítanak általános iskolai német oktatást; hol létesítenek német tannyelvű iskolát; hol, melyik általános iskolában és gimnáziumban szerveznek német szakkört; hány tanuló számára szerveznek óvónő-, tanító- illetve tanítónőképzőben a németet rendkívüli tárgyként tanuló csoportot. Szintén jelenteni kellett, ha a bevezetni tervezett oktatáshoz hiányzott a megfelelő pedagógus, vagy a dologi költségeket nem tudták kigazdálkodni. Gátló tényezőként említette egyes helyi szervek politikai szűklátókörűségét, valamint néhány településen a volt volksbundisták nacionalizmusát, akik a német oktatás fejlesztését úgy értelmezik, „hogy újra eljött az ő idejük”. Éppen ezért „felvilágosító munkája politikailag helyes, világos legyen — az erőszakos propagandának még a látszatát is kerülni kell — a lakosság kultúrigényén, érdeklődésén alapuljon.”¹⁴ – írták az utasításban.

A minisztérium az utasításhoz részletes Tájékoztatót csatolt, amelyben az elvi kérdések értelmezésén túl a végrehajtás konkrét teendőit is meghatározták. Eszerint a német oktatást — lett legyen nyelvoktató, vagy anyanyelvű — csak azokban a községekben lehetett megindítani, ahol 15 tanköteles gyerek szülője azt kérte, s emellett annak személyi és tárgyi feltételei vagy már adot-

¹² Uo.

¹³ MNL OL 276.f. 91.cs.83.ö.e. és Pártállam, 2003. 125–132. Az utasítás első változatát 1955. március 28-án már eljuttatták néhány németek által lakott megyébe. A nemzetiségi osztály ezzel egyrészt tesztelni akarta a központi elképzelés fogadtatását, másrészt a beérkező adatok alapján hatástanulmányt készítettek a fejlesztés nagyságrendjére vonatkozóan, harmadrészt finomította a végrehajtás módját, egyes lépéseit. Ezt tükrözi az 1955. május végén kiadott utasítás. – MNL OL XIX-I-2-f 859 17/1955.

¹⁴ Előírta az Utasítás, hogy a német oktatás továbbfejlesztését osztályértekezleteken vitassák meg, ahová a német tanfelügyelőt és a nemzetiségi osztályt is meg kellett hívni. - MNL OL 276.f. 91.cs.83.ö.e. és Pártállam, 2003. 126.

tak voltak, vagy azokat a megyei, járási és helyi tanácsok biztosítani tudták. A Tájékoztatóban külön-külön meghatározták a német nemzetiségi oktatási intézmények — óvoda, általános iskola, gimnázium, tanítóképző — szervezésének feltételeit.

Nemzetiségi óvodákat az oktatásügyi miniszter 851–29/4.1953.O.M. számú utasítása¹⁵ a kisdedovásról szóló 1953. évi III.tv.¹⁶ végrehajtásának 10. §-a értelmében ott lehetett szervezni, ahol a nem magyar anyanyelvű lakosság száma ezt indokoltta tette. Azokon a településeken, ahol magyar anyanyelvű óvoda nem működött, 25 nemzetiségi gyerek szülőjének kérésére lehetett nemzetiségi óvodát létesíteni. Ahol pedig magyar anyanyelvű óvoda működött, ott az óvodán belül, ha a nemzetiségi gyermekek 25-ös létszáma adott volt, külön csoportot kellett indítani. A nemzetiségi óvodákban a foglalkoztatás részben anyanyelven, részben pedig magyar nyelven folyt. Feladatuk volt a nemzetiségi gyerekek anyanyelvi tudásának fejlesztése és előkészítésük a nemzetiségi tannyelvű, illetve nyelvoktató általános iskolai tanulmányokra.

Az általános iskolák esetében a nyelvoktató és a tannyelvű oktatás jellemzőit vázolták fel. A nyelvoktató általános iskolákban évfolyamonként heti 3 órában elsősorban a szókinccs és a nyelvtan elsajátítása érdekében folyt az adott nemzetiség nyelvén oktatás, amit a körülményektől függően az I. vagy az V. osztályban lehetett megkezdeni.¹⁷

Az anyanyelvű oktatás bevezetését az 1955/56. tanévben az általános iskola I. osztályában, a következő tanévekben a további évfolyamokban tervezték. Német anyanyelvű osztályt a helyi általános iskola igazgatójának vezetése alatt a magyar I. osztállyal párhuzamosan kellett szervezni. Az anyanyelvű osztályt a szülők kérésére elsősorban olyan községekben szorgalmazták, amelyekben a németajkú lakosság százalékaránya magas.¹⁸

¹⁵ Oktatásügyi Közlöny. 1953. augusztus 19. (3. szám) 35–39.

¹⁶ Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye 1953. Budapest, 1953. 4–5.

¹⁷ Az I–II. osztályban a „Német beszélgetési anyag” című nevelői kézikönyv, a III–IV. osztályban és az V–VIII. osztályban a rendszeresített „Német nyelvkönyv”-et használták. A jelentkezők számából vagy az iskola jellegéből adódó tanuló csoport összevonást lehetőleg az I–II., III–IV., az V–VI. és végül a VII–VIII. osztályok összevonásával végezzék. Ahol a nevelő- és tanterem ellátottság, valamint az óradíj keret lehetővé tette, évfolyamonként osztott csoportok működését is engedélyezték. – MNL OL 276.f. 91.cs. 83.ö.e. és Pártállam, 2003. 129.

¹⁸ „Az ilyen területeken inkább várható, hogy a szülők élnek ezzel az alkotmányos jogukkal is és ezt támasszák alá didaktikailag úgy, hogy a tanulóknak — különösen az alsó tagozatban — lényeges könnyebbség tanulmányaikat anyanyelvükön végezni. Különös gonddal és a helyi körülményeknek megfelelően kezeljék azoknak a magukat német származásúaknak valló tanulóknak az anyanyelvű oktatását, akik különböző okok miatt a német nyelvet nem ismerik (ilyenek: vegyes településen élő és a magyar vagy más nyelvet a németnél jobban beszélő tanulók, vegyes-házasságból származók stb.), de élni kívánnak az anyanyelv oktatása terén biztosított lehetőségekkel. A német iskolahálózat fejlesztése során előfordulhat, hogy ezt a tervet ellenzik egyes olyan pedagógusok, akik, mivel nem beszélnek a német nyelvet, attól tartanak, hogy anyanyelvi osztály szervezése következtében ott állásukat veszítik. Azon iskolák többségében, ahol német anyanyelvű osztályt szerveznek, nyilvánvalóan akadnak olyan tanítók, akik a jövő tanévben az I. osztályban az anyanyelvi tanítást el tudják látni. Osztályvezető Elvtársnak a továbbfejlesztés során lesz ideje, hogy az elkerülhetetlen át-helyezéseket végrehajtsa.” – MNL OL 276.f. 91.cs. 83.ö.e. és Pártállam, 2003. 129–130.

Néhány középiskolában is tervezték a német nyelv oktatásának bevezetését, illetve szakköri foglalkozások engedélyezését. A tanító- és tanítónőképzőkben, óvónőképzőkben a német nyelvet rendkívüli tárgyként vezették be.¹⁹

Az oktatás stabilitását, tervezhetőségét és minőségének javítását szolgálják a következő rendelkezések. Előírták a német nyelvi óráknak a tanító kötelező óraszámába való beszámítását. Azokban az iskolákban, ahol a tanulók több mint 75%-a tanulta a német nyelvet, a német nyelvi órákat az órarendbe be kellett építeni. Igaz, ahol ezt tanerő vagy tanteremhiány miatt nem tudták megoldani, ott az eddigi gyakorlatot — a tanítás előtti vagy utáni csatlakozó — órátartást is engedélyezték. A kialakítandó struktúra megszilárdítását szolgálta, hogy előírták a jelentkezett tanulók órai részvételét, a hiányzásokat a többi tanórához hasonlóan igazolni kellett. Ugyanakkor a német nyelv és irodalom-ból kapott osztályzatnak a tanulók általános tanulmányi eredményébe való beszámítására az első években nem került sor.²⁰

A német nemzetiségi oktatás fejlesztését előíró és szabályozó dokumentumok kettősséget tükröznek. A felszínen, a retorikában, lehetőségeket kínáló, a német közösség integrációját elősegítő stratégiát fogalmaztak meg. Ugyanakkor a megvalósítást szűk korlátok közé szorítják. Egyrészt a nemzetiségi osztály javaslatával ellentétben, a hátrányos megkülönböztetés megszüntetése érdekében már az 1955/56. tanévben szorgalmazták a német anyanyelvű oktatás bevezetését, amihez semmilyen központi forrást nem biztosítottak, hanem azt a már meglévő költségvetés terhére kellett megvalósítani. Ez az eljárási mód, ismerve a regionális, helyi források szűkösségét, óhatatlanul konfliktusokat generált a helyi társadalmon belül. Másrészt az iskolák vezetőitől elvárták, hogy a német lakosság bizalmatlanságát feloldják, s a szülőket rábeszéljék arra, hogy az anyanyelvű oktatás lehetőségével éljenek, ugyanakkor az erre irányuló helyi kezdeményezések a minisztériumot semmire nem kötelezték. A megyei tanácsoknak a helyi fölmérés eredményeiről július 15-ig kellett tájékoztatni a mi-

¹⁹„A tanító-, és óvónőképzői német oktatás célja azoknak a tanítóknak és óvónőknek képzése, akik a német nyelvet nemzetiségi általános iskolákban és óvodákban tanítják majd. Ezt az oktatási formát ennek megfelelően olyan helyeken szervezzük meg, ahol német anyanyelvű tanulók jelentkezése várható. A tanító- és óvónőképzőkben a német nyelv- és irodalmat évfolyamonként heti 3–3 órában rendkívüli tárgyként kell tanítani. Erre az oktatási formára jelentkezhetnek német anyanyelvű tanulók, vagy olyan tanulók, akik magukat a német nyelv és irodalomban képezni, s később a német nyelvet tanítani kívánják. Akik német oktatásra jelentkeznek, azokra nézve a részvétel kötelező. A német oktatásban részesült tanulók kiegészítő képesítővizsgát tehetnek, amely őket a német nemzetiségi nyelvoktató általános iskolák alsó tagozatában, illetve a német nemzetiségi óvodákban a német nyelv oktatására jogosítja. A német nyelv-, és irodalomnak mint rendkívüli tárgynak oktatására tanulócsoporthoz szervezéséhez legalább 10 tanuló jelentkezése szükséges. A tanító-, és óvónőképzőkben egyelőre a jelenleg használatban lévő gimnáziumi tankönyvekből fognak tanulni.” A német nyelv rendkívüli tárgyként való oktatását a következő tanítóképzőkben tervezték bevezetni: Pécsi, Bajai, Dombóvári, Kőszegi, Budapesti XII. kerületi, valamint a Pécsi, Kalocsai, Soproni, Budapesti XIII. kerületi óvónőképzőbe. Olyan általános iskolákban, ahol a németet tanulók számaránya 75% felett van és ahol a német órákat az órarendbe beillesztették, szorgalmazták német szakkörök megszervezését. A gimnáziumi német szakköri oktatást Pécsen, Baján, Sopronban, Szekszárdon és néhány budapesti gimnáziumban engedélyezték. - MNL OL 276.f. 91.cs. 83.ö.e. és Pártállam, 2003. 130–131.

²⁰ MNL OL 276.f. 91.cs. 83.ö.e. és Pártállam, 2003. 131.

nisztériumot, de a nyári szabadságok miatt ez augusztus közepéig is elhúzódott. Az engedélyek kiadására csupán néhány nappal a tanév megkezdődése előtt, vagy sok helyen azt követően került sor. Az eredeti szándékokról — a fentiekén túl — már önmagában az a tény is sokat elárult, hogy a minisztériumi utasítás közzétételét a nemzetiségi osztálynak megtiltották, mondván, az a hatályos jogszabályokon alapul, tehát ismert tényekről van szó, ezért közzététele nem fontos.²¹

Az 1955. júliusában-augusztusában felterjesztett megyei jelentések minden téren a bizonytalanságot igazolták vissza. Csúpan néhány településen — Pécs, Nemesnádudvar, Bácsalmás, Katymár, Elek, Vértessomló, Leányvár, Perbál, Taksony — sikerült nemzetiségi nyelvoktató óvodai csoportot szervezni. Egyetlen megyében sem tudták azonban megszervezni az anyanyelvű német oktatást, olyan településeken sem, ahol az előző években a nyelvoktatást már bevezették.²² A megyei jelentések a kudarc okaként rendre a szülők politikai bizonytalanságát, a kitelepítések és internálások hatását, a pedagógusok hiányát, vagy az iskola elhelyezési körülményeit jelölték meg. A korábbiakhoz viszonyítva azonban 47 újabb településről jelezték a német nyelvoktatás elindítását, vagy a nyelvoktatásban részt vevő tanulók létszámának emelkedését.²³ Ezeket a kéréseket a minisztérium jóváhagyta.

Még töredékesebb volt a német tanítás a közép- és felsőoktatásban. A gimnáziumi nemzetiségi német nyelvoktatás 9 intézményre korlátozódott. Ezeknek egy részében a korábbi években a német nyelvet rendkívüli tárgyként már tanították, most rendszeres tárgyként vezették be. Néhány óvónő- és tanítónőképzőben megkezdték a német nyelv rendkívüli tárgyként való tanítását.

A nyelvoktató — nemcsak a német — nemzetiségi iskolákban nagyon különböző csoportbontásokban és sok helyütt csak a felső tagozatban kezdődött meg a nyelvoktatás. Ezeken a településeken a nemzetiségi nyelvoktatást több-

²¹ MNL OL XIX-I-2-f 859-17/1955.

²² Más adatok szerint Garán és Nemesnádudvaron 1955. szeptemberében egy-egy első osztályban megindult a német anyanyelvű oktatás. – *Kovács Péter*: A német nyelvoktatás továbbfejlesztéséről. *Köznevelés*, 1955. 21. szám. 500.

²³ Baranya megye: Kaposszekcső, Gödrekeresztúr, Nagyrápád, Baranyaszentgyörgy, Kisvaszar, Kismányok, Nagymányok, Majos. Bács-Kiskun megye: Nemesnádudvar, Katymár, Bácsbokod, Csátalja, Gara, Vaskút, Bácsalmás (a leány és fiúiskolában is), Császártöltés, Hajós. Békés megye: Elek. Budapest: a II. kerületi Községház utcai, illetve a Schönherz-téri. Győr-Moson-Sopron megye: Ágfalva, Balf, Fertőrákos. Fejér megye: Mór, Szár. Komárom-Esztergom megye: Baj, Vértessomló, Máriahalom. Pest megye: Biatorbágy, Solymár, Törökbálint, Zsámbék, Szigetszentmárton, Budakeszi, Perbál, Pilisborosjenő, Pilisszentiván, Pilisvörösvár, Szigetcsép, Szigetszentmárton, Szigetújfalu, Taksony, Dunabogdány. Somogy megye: Szulok. Vas megye: Rábafüzes, Kiszsidány, Kétvölgy, Szakonyfalu. Több településen a szülők kérése ellenére sem tudták bevezetni a német nyelv oktatását. Baranyaszentgyörgyön például tanítóhiány, könyvek, szótár, módszertani útmutató hiányában már 1953 óta nem tudtak eleget tenni a szülők kérésének. Veszprém megyében Lókúton, Bakonyoszlopon tanár és pénz hiányában nem tudták a nyelvoktatást bevezetni. – MNL OL XIX-I-2-f 859-17/1955. – A megyék jelentéséből több esetben nem derült ki egyértelműen, hogy mely községekben volt már és melyekben csak az 1955/56. tanévtől tervezték bevezetni a német nyelvoktatást. Ez utóbbiak esetében sok településen a pedagógus-hiány miatt bizonytalan, hogy ténylegesen el tudják-e indítani az oktatást. Nem egyértelmű továbbá az sem, amikor a már működő nyelvoktató iskolákon belül akartak fejlesztést végrehajtani. Egyes megyék jelentései hiányoznak az anyagból, így a fenti kimutatás töredékes.

nyire az orosz helyett vezették be, a csoportokban magyar anyanyelvűek is tanultak. Az oktatás módja és alacsony színvonala alkalmatlan volt a nemzetiségi tanulók anyanyelvének megőrzésére. A minisztérium ezen kívánt javítani, amikor 1955. júliusában elrendelte, hogy minden iskolában, valamennyi évfolyamon — tehát az 1–8. évfolyamokon egyszerre, párhuzamosan — egységesen kell bevezetni a nemzetiségi nyelvoktatást.²⁴

Sok helyütt mutatkozott azonban igény szakkörök szervezésére. Ezeket a minisztérium csak a német anyanyelvűek számára, illetve azokban az iskolákban engedélyezte, ahol már volt német oktatás. Azok a német anyanyelvű gyerekek, akik valamely szakközép-, vagy szakiskolában tanultak, nem élhettek ezzel a lehetőséggel.²⁵ Szigorúan szabályozták a szakköri tevékenység tartalmát is. Eszerint jellege elsősorban irodalmi, feladata nem az ismeretek bővítése, hanem a nyelv gyakorlása. A szakkörvezetőknek munkatervet kellett készíteni, amit természetesen a járási tanulmányi felügyelőkkal jóvá kellett hagyatniuk. Külön központi keretet erre sem biztosítottak, a kiadásokat a megyei, járási tanácsok költségvetéséből kellett fedezni. Segédanyagokat, könyvet a Német Demokratikus Köztársaságból kértek.

Megállapítható, hogy az oktatásirányítás különböző szintű szervezeteinek a német nemzetiségi iskolahálózat fejlesztése érdekében kifejtett, sok esetben látszat tevékenysége 1955. nyarán kudarcot vallott. Az 1955/56. tanévben a német nemzetiségi oktatásban csekély mennyiségi növekedés — ami a nyelvoktató iskolák számát jelenti — következett be, minőségi változást — az anyanyelvű oktatás bevezetését — azonban nem sikerült elérni. Nyilvánvaló volt, hogy a német közösség bizalmatlansága és félelme, az eddigieknél lényegesen egyértelműbb elvi állásfoglalások, s főleg hatékony állami intézkedések nélkül nem csökkenthető.

A kudarc okaira vonatkozó összefoglalót 1955. szeptember 14-én kért a Titkárság, egy a PB elé terjesztendő anyaghoz. Erdey-Grúz Tibor oktatási miniszter előterjesztését 1955. november 2-án tárgyalta meg az MDP Titkársá-

²⁴ A rendelkezés végrehajtása azonban nehézséget jelentett, különösen a kis létszámú tagiskolákban, így konkrétan meg nem határozott átmeneti időre megengedte a korábbi gyakorlatot is. Azaz: egy-egy csoportban több évfolyam tanulóit vonták össze, illetve csak a felső tagozatban vezették be a nyelvoktatást. – MNL OL XIX-I-2-f 859-44/1955. A nemzetiségi nyelvoktató iskolákban a képzett pedagógusok hiánya, szemlélete jelentősen meghatározta a nyelvoktatás eredményességét. Bernula Mihály a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének főtárgyalója a szlovák iskolák elmagyarosodását panaszolta: „A tanulók egymás között, a tanárok egymással és a tanulókkal is magyarul beszélnek. Egy-két tanító kivételével. Ennek kihatása van a nyelvet tanító iskolákra, ahol a tanítók egy része órán kívül nem beszél szlovákul. Van aki úgy gondolja, nem is szabad neki. De van olyan is, aki az órán a szlovák nyelv tanítása alatt is csak magyarul beszél. A legtöbb helyen nem úgy tanítják a szlovák nyelvet, mint a gyerek anyanyelvét, hanem mint más idegen nyelvet. (...) Lehetetlen dolog, hogy egy szlovák anyanyelvű tanuló hat-nyolc évi tanulás után ne tudjon helyesen szlovákul beszélni.” – MNL OL 276. f. 91.cs. 84.ö.e., Bernula Mihály levele az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztályához, 1956. június 25.

²⁵ A Bács-Kiskun Megyei Tanács a bajai építőipari technikumban 10 tanuló részére akart szakkört szervezni, ehhez azonban a minisztérium nem járult hozzá, mert ezekben az iskolákban a német nyelvet csupán rendkívüli — s nem rendes — tárgyként lehetett tanítani. Továbbá úgy ítélték meg, hogy a „német szakköri foglalkozás a tanulók túlterheléséhez vezetne.” – MNL OL XIX-I-2-f 859-17/1955.

ga.²⁶ Az előterjesztés leszögezte, hogy a németek körében a szervezés során „tapasztalt visszahúzódnás a természetes asszimiláción túl azt is mutatja, hogy a német lakosság között még ma is megtalálható a kitelepítések következtében kialakult bizalmatlanság és félelem, helyenként visszhangra talál a külföldről uszító rokonok és az itthoni ellenséges elemek aknamunkája. A lemaradást elősegítette a helyi párt-és tanácsi szervek tájékozatlansága, közömbössége.”²⁷

Az előterjesztéssel ellentétben — amely csak az 1957/58. tanévtől javasolta —, a Titkárság határozata az aránytalanságok megszüntetése érdekében már az 1956/57. tanévtől egy-egy német gimnázium és tanítóképző létesítését írta elő. A tanterveknél és tankönyveknél az NDK-ban használtakra kellett támaszkodni. Előírta azt is, hogy a „német nyelvű iskolákat ne Budapesten nyissák meg, valamint nem kell külön bentlakásos otthont szervezni, hanem a meglévő otthonokban helyezték el a diákokat. Ki kell szélesíteni a német nyelvű általános iskolákat is.”²⁸

A nemzetiségi osztály valójában már a KV határozatot megelőzően — a korábbi kudarcot részben a rendelkezésre álló rövid időnek tulajdonítva — megkezdte a szervezést a német anyanyelvű oktatás 1956/57. tanévtől való bevezetésének. A megyékhez 1955. szeptember 29-én eljuttatott utasítás a következőket írta elő. Az ősz folyamán ki kellett jelölni a településeket, illetve fölmérni, hogy milyen személyi és dologi feltételei hiányoznak az oktatás megindításának. Erről december 31-ig kellett a minisztériumot tájékoztatni. Az érintett családok személyes meggyőzését az év első két hónapjában, míg a szülői értekezletek összehívását márciusban tervezték. A beiskolázásról az összesítő jelentés fölterjesztését 1956. április 30-ig írták elő.

Figyelemre méltó, hogy a fölmérések eredményeiről a megyék már 1955. októberében tájékoztatták a minisztérium nemzetiségi osztályát. A jelentésekben egyrészt megismételték a német tannyelvű oktatás bevezetését akadályozó néhány hónappal korábbi negatív tapasztalataikat, másrészt megfigyelhető a központi elvárásokkal szembeni formális megfelelés kényszere. Azaz: minden megyében találtak immár egy-két települést, ahol a német tannyelvű oktatás bevezetését elképzelhetőnek tartották.

²⁶ MNL OL XIX-I-4-g 47. tétel Német nemzetiségi tanulók oktatásának továbbfejlesztése, 1955. szeptember 22.

²⁷ MNL OL Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának iratai 1948–1956. (a továbbiakban: 276.f. 54.cs.) 384.ö.e. Erdey-Grúz Tibor előterjesztése a német nemzetiségű tanulók oktatásának továbbfejlesztéséről, 1955. szeptember 30. és Pártállam, 2003. 146.

²⁸ A fenti szempontok alapján elkészített tervet 2 hónapon belül kellett a Titkárság elé terjeszteni. Felelőse Andics Erzsébet lett. A Titkárság ülésén Rákosi Mátyás, Szalai Béla, Vég Béla, Matolcsi János vett részt. – MNL OL 276.f. 54.cs. 384.ö.e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1955. november 2-i üléséről. A Titkárság határozata titkos volt, arról a nemzetiségi osztály vezetőjét, Kovács Pétert november 30-án Voksán József szóban tájékoztatta. Voksán ezzel párhuzamosan az 1956. tavaszán a Politikai Bizottság elé kerülő nemzetiségi anyaghoz is újabb adatokat kért. Nevezetesen: a nemzetiségi iskolák tanulmányi színvonalának konkrétabb meghatározását, az ott folyó nevelő munka jellemzését, a magyar nyelv elsajátításának eredményességét, a főiskolai nemzetiségi tanszékeken folyó szakcsoportosítást, illetve a szaktanárképzésben résztvevők létszámát, valamint egy a cigányság helyzetével összefüggő jelentést. – MNL OL XIX-I-4-g 33.tétel Feljegyzés a nemzetiségi osztály részére, 1955. november 30.

Tolna megyében komoly nehézségnek nevezték, hogy a szülők ugyan még tudnak németül, de a beiskolázandó gyerekek már nem. Otthon a családban kizárólag magyarul beszélnek. Továbbá egyetlen pedagógus sem vállalta a német tannyelvű tanítást. Bár többször hangsúlyozták, hogy „a szervezés során igen komoly nehézségekkel kell megbirkóznunk és egyelőre nem látjuk biztosítva azt, hogy a feladatot meg tudjuk oldani”, Nagymányokon lehetségesnek tartották az anyanyelvű oktatás bevezetését. Itt már a korábbi években is volt nyelvoktatás az általános iskola valamennyi évfolyamán. A többi megyében is elsősorban azokon a településeken próbálkoztak a német oktatás minőségi fejlesztésével, ahol korábban már a nyelvoktatás működött.

Baranyából Gyódon, Ófalun ugyan 3–5 tanulócsoporthoz kisiskolák működtek, de miután a kitelepítés nem, vagy alig érintette ezeket a községeket a tanulók majd 100%-a német anyanyelvű volt. Ezek mellett Mecseknádasd, Somberek, Bóly került felterjesztésre, amelyekben osztott csoportokban évek óta folyt a német nyelv oktatása. Mindhárom településen azonban a „tavalyi kísérlet a szülők nagy ellenállása miatt nem sikerült.” A megyei tanács nem zárta ki annak lehetőségét sem, hogy Himesházán, Mágocson, Véménden, Püspökklakon és esetleg Liptódon is tudnak anyanyelvű oktatást indítani.

Komárom-Esztergom megyében ahhoz, hogy Baj és Leányvár településeken a német anyanyelvű oktatást el tudják indítani, amire egyébként a szülők részéről is igény mutatkozott, jelentős fejlesztésekre — 3 új nevelőre és pedagóguslakásra, a tanterem bővítésére — volt szükség.

Békés megyében Eleken és Almáskamaráson jártak eredménnyel. Bács-Kiskun megyében a bajai járás 3 községében — Bácsbokod, Csátalja, Gara —, valamint a kalocsai járás területén fekvő Hajós községben tervezték az anyanyelvű német oktatás bevezetését. Mind a négy településen ehhez pedagógusok alkalmazását kérték.

Pest megyében Törökbálint, Taksony, Dunabogdány községekben komoly beruházások révén kerülhetett sor a fejlesztésre.

„Törökbálint: A német nyelvoktatás iránt van érdeklődés a német ajkú szülők körében. Az iskola véleménye szerint azonban a tannyelvű iskola megvalósítása nem sok reménnyel kecsegtet. Az I–II. osztály megnyitásához szükség lenne egy német szakos alsó tagozatos nevelőre. Tanteremmel rendelkeznek, s a német tagozat felfejlődésével tanteremigényeket is ki tudják elégíteni, azonban legalább két tanterem teljes berendezésére lenne szükségük. (...)

Taksony: (...) Kellő felvilágosító és agitációs munka után a német tagozat megvalósulása remélhető. Jelenleg az I. osztályban 27-en tanulják tantárgyként a német nyelvet, akik csaknem kivétel nélkül német anyanyelvűek is. Az I–II. osztály jövő tanévi megnyitásához egy német szakos alsó tagozatos nevelőre lenne szükség. (...) A német tagozat megnyitásához szükség volna egy 4 tantermes új iskola építésére és berendezésére, valamint nevelői lakás építésére is, mert a községben lakást nem lehet biztosítani. Jelenleg kb. 60 család van összeköltöztetve a községben. Az építkezéshez megfelelő telek rendelkezésre áll. Az új tanterem és nevelői lakás felépítése helyi forrásokból nem biztosítható.

Dunabogdány: (...) Az I–II. osztály megnyitásához egy német szakos alsótagozati nevelőre lenne szükség. Az I. osztályban jelenleg 28 tanuló tanulja a német nyelvet, melyből néhány tanuló kivételével mind német anyanyelvű. A német tagozat számára azonban tantermet biztosítani nem tudnak. Az iskolának jelenleg 8 tanterme van és abban 16 tanulócsoport váltakozva tanul.”²⁹

A megyei visszajelzések, az összes nehézség ellenére az 1956/57. tanévre a német tannyelvű oktatás terén jelentős változásokat prognosztizáltak. Ugyanakkor ezek a jelentések nem már megszületett döntésekről, sokkal inkább szándékokról tájékoztattak, másrészt a szervezés gátló tényezőit túlhangsúlyozták. Megítélhetetlen, hogy az egyes településeken a különböző okok — szülők ellenállása, az iskolák személyi és dologi lehetőségei — milyen mértékű nehézséget jelentettek. Túlzottnak tűnik a kudarc okaként a szülők ilyen nagy mérvű ellenállására hivatkozni, amit éppen a diszkrimináció megszüntetésére tett nem egyértelmű állami intézkedések, illetve a helyi tanácsi apparátus eljárási módja tartott fönt. Különösen azokban a megyékben és településeken, ahol a kitelepítések és internálások nagyobb mértékben érintették a német lakosságot, erősebb volt az állammal szembeni bizalmatlanság is, mint a németek által kisebb létszámban lakottakban.

2. táblázat

*Az 1956/57. tanévben tervezett német tannyelvű iskolák száma és fejlesztési igényei*³⁰

Megye	Tervezett iskolák száma	Tanulócsoport igény	Pedagógus státusz igény	Új tanterem szükséglet	Építkezések költsége/e Ft	Tanterem felszerelés/ e Ft	Pedagógus lakás szükséglet
Baranya	6	4	4	-	-	-	-
Bács-Kiskun	3	10	8	12	-	540	-
Békés	1	1	1	-	3000	9	-
Komárom	2	2	3	2	3	-	-
Pest	4	nincs adat	3	12	1750	9	1
Tolna	1	-	-	-	-	-	-
Összesen	17	17	19	26	4753	558	1

Az ős végén az MDP KV határozata deklarálta, hogy a párt legfelsőbb vezetése a magyarországi német nemzetiségnek az oktatás terén megnyilvánuló hátrányos megkülönböztetését föl akarja számolni. A minisztérium nemzetisé-

²⁹ MNL OL XIX-I-2-f 859-17/1955. Sok helyütt azonban a már működő német nyelvoktató iskolák fönntartása is nehézséget jelentett. Újbarokk községben az 1953/54. tanévtől Halász János egy-egy alsó- és felső tagozatos csoportban, 40–55 közötti diáklétszámmal tanította a német nyelvet. Halász János Szárról, gyalog járt át. Idős kora miatt ezt 1955 őszétől nem vállalta tovább. A megye nem tudott új német nyelvoktatót alkalmazni. – MNL OL XIX-I-2-f 859- U-1/1955. Több helyütt a német nyelvet rendkívüli tárgyként tanító és a nemzetiségi nyelvoktató osztályok nem váltak szét. Előbbibe csak magyar anyanyelvűek, heti 2 órában, utóbbiba pedig csak német nemzetiségű gyerekek, heti 3 órában részesülhettek német oktatásban. A vegyes lakosságú településeken több magyar gyereket is beírtak a német nyelvoktató osztályokba, részben így biztosítva a megfelelő osztálylétszámot, részben mert ez felelt meg a korábbi gyakorlatnak. Ezt a minisztérium 1955 őszén megszüntette. Biatorbágyon a német szülők ezt az eljárást a régi ellentétek fölélesztésének tartották, ezért saját gyerekeik számára is a német nyelvnek rendkívüli tárgyként való oktatását kérték. – MNL OL XIX-I-2-f 859-B-11/1955.

³⁰ MNL OL XIX-I-4-g 35. tétel Az 1955/56. tanév értékeléséhez, 1956. június 10.

gi osztálya az MDP KV határozatának megismerését követően megerősítve érezte saját eddigi törekvéseit. A határozat hivatkozási alapot jelentett számára mind a minisztériumon belül, mind pedig az alsóbb-fokú párt- és közigazgatási hatóságokkal szemben. Kiss Gyula miniszterhelyettest 1955. december 16-án tájékoztatták a KV határozat minisztériumra háruló feladatairól, egyben javaslatot is tettek azok ütemezésére és megvalósítására.³¹

1956. március 5-én a nemzetiségi szövetségek, az érintett megyék oktatási osztályai, a népművelési minisztérium és a nemzetiségi lapok szerkesztőségei munkatársainak tartottak közös értekezletet. A KV határozat nem volt nyilvános, a párt és a közigazgatás alsóbb szervezetei is csak szóbeli tájékoztatókon ismerhették meg annak tartalmát. Az értekezlet lehetőséget nyújtott a határozatok ideológiai értelmezésére, illetve a nemzetiségi oktatással kapcsolatos konkrét információk közlésére is, amitől a nemzetiségi osztály az érintettektől hatékonyabb együttműködést remélt. Bár a határozat nem foglalkozott a nacionalizmus, internacionalizmus, sovinizmus kérdésével, vagy a határon túl élő magyarság problémáival, az értekezleten ezen fogalmak aktuálpolitikai értelmezései is nagy hangsúlyt kaptak.³²

A minisztérium a német tannyelvű általános iskolák szervezése kapcsán alapvetően továbbra is a megyékre támaszkodott, azaz a középszintű közigazgatásra bízta a helyi kezdeményezések fölmérését, illetve támogatását. Egyes esetekben maga is kezdeményezte általános iskolák nyitását. Az 1955. május 31-én kiadott azonos tartalmú utasítással, negyedévente ismételt felmérte, hol, mi történt, történt-e egyáltalán elmozdulás. Az adatszolgáltatás folyamatos tételeivel az állandóan változó struktúráról legalább némi áttekintése volt. Az általános iskolákat érintette az a rendelkezés is, miszerint az 1956/57. tanévtől kezdődően az alsó tagozat 1–4. osztályában egyszerre kellett elindítani a német anyanyelvű osztályokat. Az előírást a tanterem- és pedagógushiány miatt a megyék egyszerűen nem tudták teljesíteni. A minisztérium forrásokkal azonban továbbra sem rendelkezett, szerepe arra korlátozódott, hogy a me-

³¹ XIX-I-2-f 842–859–2–16/1955.

³² „A határozat kimondja, hogy nem lehet igazán internacionalista az, aki eltűri a sovinizmus, a nacionalizmus legkisebb megnyilvánulását, aki nem veszi fel a harcot a nacionalizmus különböző formáival szemben és fordítva. Ezt a megállapítást nekünk magyar kommunistáknak a nemzetiségi oktatás, népművelés, sajtó irányítóinak szakadatlanul szem előtt kell tartanunk, mert hazánkban még mélyre nyúló gyökerei vannak a nacionalizmusnak és jelentős befolyást gyakorolhatnak a nemzetiségi dolgozók között végzett gazdasági, politikai, kulturális munkára. A KV határozata kimondja azt is, hogy számunkra ugyan nem közömbös, hogy milyen a hazánkkal szomszédos országokban élő magyar kisebbség helyzete, de félreérthetetlenül megállapította, hogy a velük való foglalkozás politikai, gazdasági, kulturális kérdéseik megoldása az ottani Kommunista Pártok és az ottani kormány feladata.” – MNL OL XIX-I-2-f 859–9/1956. A minisztérium nemzetiségi osztálya az elkövetkező hónapokban nyitott a nemzetiségi szövetségek felé is. Egy körlevélben kinyilvánították, hogy a „párt-határozatban szereplő oktatási és kulturális feladatok megoldása csak a szövetségekkel szoros együttműködésben valósítható meg. S hogy a szövetség az iskolaszervezési feladatok megoldásához segítséget nyújthasson, ismernie kell a nemzeti kisebbségi iskolákat és óvodákat.” Ezért a minisztérium engedélyezte a szövetség által megnevezett munkatársaknak a nemzetiségi intézményekben történő tájékoztató látogatásokat. – MNL OL Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége 1955–1995. (a továbbiakban: XXVIII-J-1.) 17.doboz. Anyanyelvi oktatás 1956–1995. Kovács Péter osztályvezető levele az MNDSZ-nek, 1956. október 28.

gyéktől beérkezett költségvetési igények kielégítésénél igyekezett közbenjárni. Az 1956/57. tanévtől a minisztérium előírta azt is, hogy a német nemzetiségi iskolákban a vezetőváltást úgy kell biztosítani, hogy az intézmény egyik vezetője — igazgató, vagy igazgató-helyettes — tudjon németül. Hiszen csak ebben az esetben tudják megítélni az oktatás színvonalát, de szempont volt az is, hogy az iskolát meglátogató delegációkkal tudjanak kommunikálni.³³

A minisztérium nemzetiségi osztályának minden igyekezete ellenére sem következett be érdemi változás az 1956/57. tanévben a német általános iskolai oktatás terén. Az egyes megyék által 1955 őszén még 17 településen tervezett anyanyelvű oktatás valójában csak 3 községben indult el. Mind az MDP KV 1955. november 2-ai határozata a német nemzetiségi oktatás fejlesztéséről, mind a KV 1956. május 21-i határozata a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról formálisnak bizonyult. Az a tény, hogy a határozatokat nem hozták nyilvánosságra, jelzi a valódi szándékot. A különböző állami és pártszervek, nem beszélve a közvetlenül érintett nemzetiségekről, csak fölsőbb hatóságaik tájékoztatása révén — akik a maguk szája íze szerint interpretálták azt — szereztek tudomást az azokban foglaltakról. A helyi közigazgatási apparátus azon része is, amely a német oktatás terén érdemi lépéseket támogatott, miután az intézményhálózat bővítésére központi forrás nem állt rendelkezésre, vergődött a helyi igények és a központi elvárások hálójában. Nyilvánvaló, hogy a kommunista párt valójában továbbra sem akarta biztosítani a németek számára az anyanyelvű oktatást.

3. táblázat

Az 1956/57. tanévben megnyíló német nemzetiségi oktatási intézmények³⁴

Megye	Általános iskola		Szakkörök		Középfokú oktatás	Felsőfokú oktatás
	nyelvoktató	tannyelvű	általános iskola	középiszkola		
Baranya	Máriakéménd		Mecseknádasd		Pécs, Tanítóképző	Pécs, pedagógiai Főiskola
	Hidas		Püspöklak			
	Babarc					
	Nagybudmér					
	Liptód					
	Nagykozár					
	Szajk					
	Bár					

³³ MNL OL XIX-I-2-f 859-71/1955. , 859-1/1956., 859-2/1956. és 14-859/1957. A minisztérium munkatársai 1956. május 1-16. között hat (Tardosbánya, Vértesszőlős, Vértessomló, Tarján, Vértestolna, Szomor) Komárom-Esztergom megyei településen tájékoztak az anyanyelvű oktatás helyzetéről. Anyanyelvű oktatás egyik községben sem folyt, szlovák nyelvoktató osztály működött Tardosbányán és Vértesszőlősön, német nyelvoktató iskola volt Vértessomlón és Vértestolnán. Az anyanyelvű oktatással szemben a szülők elutasítók voltak. Az okok között a továbbtanulási lehetőség hiányát és félelemérzetüket emelték ki. – MNL OL XIX-I-4-g 12.tétel Jelentés a Komárom megyei nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról, 1956. július 16.

³⁴ A kimutatást az OM Nemzetiségi Osztálya 1956. július 30-án a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége vezetőinek kérésére állította össze. – MNL OL XIX-I-2-f 859-29/1956. A külügyminisztériumnak 1957. májusában készült jelentés 3 — Nemesnádudvar, Gara, Elek — tannyelvű, 115 nyelvoktató német általános iskolát említ. Az országban ekkor 15 német nemzetiségi óvoda, egy német tannyelvű általános gimnázium, 1 tanítóképző és 1 főiskolai tanszék működött. – MNL OL XIX-I-2-f 859-20/1957.

Megye	Általános iskola		Szakkörök		Középfokú oktatás	Felsőfokú oktatás
	nyelvoktató	tannyelvű	általános iskola	középfiskola		
Bács-Kiskun		Nemesnádudvar			Baja, Gimn. I. oszt.	
		Gara				
Békés	Almáskamarás	Elek				
	Mezőberény					
Fejér	Mór leány					
	Mór fiú					
	Gánt					
Győr-Moson-Sopron		Ágfalva	Sopron, Mátyás kir.	Berzsenyi D. gimn.		
Komárom	Tatabánya, Széchenyi isk.		Baj	Esztergom, Dobó I. gimn.		
	Tatabánya, Ady isk.		Máriaalom	Tatabánya, Radnóti M. gimn.		
	Tarján					
	Csolnok					
Pest	Ceglédbercel					
	Iklad					
Somogy	Szulok			Kaposvár, Óvónőképző		
Tolna	Gyöngyös		Nagymányok			
Vas	Kőszegfalva					
Veszprém	Bánd					
	Városlőd					

4. táblázat
A magyar és nemzetiségi általános iskolák száma és aránya
megyénként, 1956/57. tanév³⁵

Megye	Magyar	Délszláv		Német		Román		Szlovák		Nemzetiségek összesen		Nemz. isk. aránya a magyarhoz%
		T	Ny	T	Ny	T	Ny	T	Ny	T	Ny	
Baranya	402	3	15		51					3	66	17,1
Bács-Kiskun	510	5	8	2	13				1	7	22	5,6
Békés	340	1		1	2	6	7	4	39	12	48	17,6
Borsod-Abaúj-Zemplén	480							1	19	1	19	4,1
Csongrád	363	3				1			3	4	3	1,9
Fejér	238				3						3	1,2
Győr-Moson-Sopron	258		3		5						8	3,1
Hajdú-Bihar	287					3	5			3	5	2,7
Heves	173								2		2	1,1

³⁵ MNL OL XIX-I-2-f 859-20/1957.

Megye	Ma- gyar	Délszláv		Német		Román		Szlovák		Nemzetiségek összesen		Nemz. isk. ará- nya a ma- gyar- hoz%
		T	Ny	T	Ny	T	Ny	T	Ny	T	Ny	
Komárom-Esztergom	131				7				6		13	9,9
Nógrád	198								19		19	9,6
Pest	369	3	2		17				17	3	36	10,5
Somogy	337		4								4	1,1
Szabolcs	411								7		7	1,7
Szolnok	293	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tolna	198				7						7	3,5
Vas	264		13 ³⁶		5						18	6,8
Veszprém	329				6						6	1,8
Zala	292		7								7	2,3
Budapest	296	1						1		1	1	0,6
Összesen	6169	16	52	3	116	10	12	6	113	34	294	5,3

T: Tannyelvű; **Ny.:** Nyelvoktató

A fentebbi táblázat összesítő adatai megerősítik, hogy megmaradt a nagyfokú aránytalanság a német, illetve a többi nemzetiség iskolahálózatának nagysága között. Leszögezhető az is, hogy sem a délszláv, sem a román, sem a szlovák iskolák száma, s ezen belül az anyanyelvű, illetve nyelvoktató iskolák aránya sem változott érdemben. Gyakorlatilag az '50-es évek elejére kialakított struktúra változatlan maradt. Konzerválta az egyes kisebbségek iskolahálózata között az első években kialakult aránytalanságokat, mind az iskolatípusok, mind területi eloszlásuk tekintetében. Az összesítésben új, összehasonlító elemként tüntette fel a minisztérium a magyar és nemzetiségi iskolák számát és arányát, amivel nyilvánvalóan az intézethálózat arányosságát akarták bizonyítani. Önmagában ezek az adatok azonban csak országosan, s egyetlen szempont — létszám és iskolahálózat nagyság — tekintetében támasztják alá az arányosságot. Mélyebb összefüggéseket csak a lakosság nemzetiségi összetételének korcsoportos, megyei területi bontású adatai alapján lehetne megállapítani. Ezek közlésére azonban nem került sor.³⁷

³⁶ Ebből 6 szlovén.

³⁷ A MDP KV 1956. május 21-i határozatának elfogadását követően Kovács Péter a Köznevelésben értékelte a nemzetiségi oktatás helyzetét. Mindenekelőtt a KV határozat jelentőségét méltatta: „A Központi Vezetőség referátumának felolvasása, megvitatása a taggyűléseken, felkeltette a párt és tömegszervezeti funkcionáriusok érdeklődését az ügy iránt, s amint ez lenni szokott, egy-egy ilyen beszámoló után – fellendülőben van a munka ezen a területen is.” A nemzetiségi oktatás kapcsán leszögezte, hogy a délszláv, román, szlovák iskolahálózat kialakítása lényegében befejeződött. „Ezeken a területeken csak minőségi továbbfejlesztésre, a tartalmi munka megjavítására van szükség.” A német iskolahálózat kapcsán viszont tételesen számba veszi azokat a fejlesztési igényeket, amely a hátrányos helyzetük megszüntetéséhez szükséges. – *Kovács Péter: Nemzeti kisebbségeink oktatásügyéről. Köznevelés, 1956. 16. szám. 365–367.*

A *közép- és felsőfokú oktatásban* a német anyanyelven történő tanítás a minisztérium által kijelölt helyeken kezdődött el. A nemzetiségi osztály 1956. április 5-én, előzetes egyeztetések után utasította a Bács-Kiskun Megyei Tanács oktatási osztályát, hogy Baján a III. Béla Gimnáziumban az 1956/57. tanévben indítsa el a német tagozatot.³⁸ Az ehhez szükséges átalakításokról, annak költségvonzatairól jelentést kért. Minden évben újabb első osztály indításával — egy-egy osztályba negyven gyerek, egyesek fiúk és lányok fölvételével —, négy év alatt tervezték a gimnázium kiépítését. Az első évben a létszámra vonatkozó minisztériumi elképzelés túlzottnak bizonyult. 1956. májusában Tolna, Komárom és Baranya megyékben egyáltalán nem volt jelentkező, Bács-Kiskun megyében 2 gyerek akart a német gimnáziumban továbbtanulni. A megyék azzal érveltek, hogy a szülők általános tantervű megyei magyar gimnáziumokba se szívesen engedik a gyerekeiket, főleg akkor, ha az kollégiumi elhelyezéssel jár. A minisztérium az eredménytelenség láttán értetlenségének adott hangot és a megyéket újabb gyerekek fölkeresésére utasította. Ide kellett átírányítani a pécsi tanítóképzőbe föl nem vett hallgatókat is. Végül az 1956/57. tanévben 13 tanulóval indult meg az oktatás. Valamennyi tárgyat, természetesen a magyar nyelv és irodalom kivételével, német nyelven oktattak. A tagozat vezetésével Schwalm Pált bízták meg.³⁹ A tagozat indításáról az információk nem, vagy csak nagyon szórványosan jutottak el az érintett szülőkhöz. Schwalm Pál 1957 nyarán nemcsak a Bács-Kiskun megyei, de a baranyai, tolnai falvakat is fölkereste, hogy a szülőket személyesen tájékoztassa, illetve megfelelő létszámú tanulót toborozzon. A helyi tanácsi- és pártapparátus tagjaival, valamint a szülőkkel való találkozásai megerősítették abban, hogy erre mindenképpen szükség volt. Egyrészt a szülők túlnyomó többsége nem tudott az iskola létezéséről, arról pedig végképp nem volt információjuk, hogy mit és hogyan oktattak, melyek a továbbtanulási lehetőségek. A szülők politikai aggályokat — „egy Bundiskola feltámasztásától félnek, aminek esetleg ismét komoly következményei lesznek” — is megfogalmaztak, amit a kitelepítés végrehajtásának tapasztalata, s a helyi tanácsi- és pártapparátus viselkedése erősített. Többen anyagi okokra hivatkozva nem tanították tovább jeles, vagy kitűnő előmenetelű gyermeküket. Végül 34 gyerek iratkozott be az 1957/58. tanévre. Schwalm Pál a minisztériumnak küldött jelentésében hangsúlyozta, hogy a személyes felvilágosító munkára a következő években is mindenképp szükség lesz.

Érintette az általa vezetett német tagozatot, személyét, illetve az ott tanítókat ért támadásokat is. „Sajnos van olyan szélsőséges vélemény is, amely németországi szálláscsinálót lát az iskolában, és mindenféle ferde tendenciát magyaráz bele a német tagozat létezésébe. (...) Szeretném itt világosan leszögezni, hogy a német tagozatban és annak egész munkájában nem látok a magyarság érdekeit sértő tendenciát. Ellenkezőleg. Azoknak, akik ma azzal vádolnak bennünket, hogy 'kiütözik ismét sváb vérünk', azt szeretném felelni, hogy ifjan,

³⁸ „Német tannyelvű gimnázium létesítése Baján”, az OM 859-B3/2/1956. számú utasítása. Az utasítás foglalkozott az elhelyezés, a tantestület, a tankönyvek és a beiskolázás problémáival is. – MNL OL XIX-I-4-g tétel nélkül (a továbbiakban: t.n.)-kisszámos-34/1959.

³⁹ MNL OL XIX-I-2-f 859-B-3/1956. és XIX-I-4-g t.n.-kisszámos-34/1959.

23 éves fejjel nem kábultam el az akkori hatalom ígéretétől, s ma érettebb fővel még inkább tudom, hogy mi a teendőm.”⁴⁰

A megyei, járási és a városi tanácsi- és pártapparátus mindent megtett a tagozat ellehetetlenítéséért. A megyei tanács korábbi ígéretével ellentétben a német tagozatra az 1957/58. tanévre beiratkozott 34 gyerek közül csak egyharmaduknak akart kollégiumi elhelyezést biztosítani. Ezzel erodálta Schwalm Pál személyes tekintélyét, lehetetlen helyzetbe hozta őt a szülők előtt, akik a teljes bizonytalanság hatására néhány gyereket átírtattak másik iskolába. A gimnázium épületében a német osztályok részére kijelölt tantermek tanításra alkalmatlanok voltak, amelyek padlózatát nem cserélték ki az évkezdésre. Így a német osztályok nem tudtak együtt kezdeni a többi diákkal. A szűkös anyagi források elosztása, a tanterem beosztások miatt a tagozat és a III. Béla Gimnázium vezetői között állandósultak a konfliktusok.⁴¹

A minisztérium a fenti okok miatt, s mert a többi nemzetiségi gimnáziumok mind önállóan működtek, a tagozat mielőbbi önállóvá válását akarta elérni. Ezért utasította a megyei tanácsot, hogy az 1958/59. tanévtől a bajai német gimnázium önálló működésének feltételeit biztosítsa. Forrást azonban ehhez nem tudott adni, így a helyi apparátus könnyen negligálhatta az utasítást.⁴² 1958 tavaszán Baján az érintettek — a III. Béla Gimnázium és a német tagozat vezetése, a megyei, járási, városi tanácsi- és pártvezetés, a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége és a minisztérium képviselői — többször tárgyaltak. Megegyeztek abban, hogy a német gimnáziumot és kollégiumot a megürülő építőipari technikum épületében helyezik el. Ezt a megegyezést azonban a megye és a város vezetése ismét fölrúgta. 1958. szeptemberétől a bajai tanítóképző működött az épületben. A megye a miniszter utasításait a gimnázium szervezeti önállósítására vonatkozóan sem hajtotta végre, mondván, nem tudnák a két iskola — III. Béla Gimnázium és német gimnázium — költségvetését szétválasztani.⁴³

⁴⁰ MNL OL XIX-I-2-f-14/859-S2/1957.

⁴¹ MNL OL XIX-I-2-f-14/859-S2/1957.

⁴² A minisztérium 1957. november 29-én adta ki utasítását, amely kimondta, hogy a megye a „német gimnázium beiskolázásának feltételeiről (épület, tanerők, iskoláztatás) valamint — a tagozat önállósítását figyelembe véve — a fejlesztési igényekről az 1958-as költségvetésben gondoskodjék.” – MNL OL XIX-I-2-f-t.n.- kisszámos-34/1959. Miután az 1958. évi költségvetések elfogadása ekkorra már megtörtént, a helyi apparátus forráshiányra hivatkozva megtagadta a minisztériumi utasítás végrehajtását. S leszögezte, hogy a „bajai német gimnázium beiskolázási feltételeit jelenleg csak a Művelődési Minisztérium biztosíthatja a Pénzügyminisztériummal egyetértésben.” - MNL OL XIX-I-2-f-859-B-1-9/1957.

⁴³ Ilku Pál 1958. december 8-án utasította a Bács-Kiskun Megyei Tanácsot, hogy 1958. január 1-től biztosítsa a német gimnázium önálló szervezatként való működését, július 31-től pedig külön épületben való elhelyezését. A megyei tanács oktatási osztályvezetője néhány nappal később írott válaszában különösebb indoklás nélkül szögezte le, hogy a kérésnek a megye nem tud eleget tenni. Kovács Péter a nemzetiségi osztály vezetője maga sem értette, hogy mi történt: „Ez a jelentés ellentétben áll a megyei művelődési osztály eddig hangoztatott véleményével. (...) ellentétben áll minden eddigi megnyilatkozásukkal és az állami fegyelem megsértését látjuk benne. (...) A jelenlegi épületben történő önállósítás ellen a megyei művelődésügyi osztályvezető elfogadhatatlan érveket hoz fel — nem tudják a két iskola költségvetését szétválasztani, örökös súrlódás alakulna ki a két igazgató között — költségvetési osztályunk is komolytalannak tartja.” - MNL OL XIX-I-2-f-t.n.- kisszámos-34/1959.

A kialakult helyzet miatt 1958 augusztusában Schwalm Pál lemondott a német tagozat vezetéséről. Nyilvánvalóvá vált számára, hogy a helyi vezetők a tagozat működését minden lehetséges módon akadályozzák. Nem biztosítottak számukra önálló épületet, nem alakulhatott önálló tantestület, sőt egyetlen egyetemi végzettségű szaktanár alkalmazását sem sikerült elérni.⁴⁴ Nem engedélyezték a nagy létszámú osztályok bontását, nem oldódott meg a német diákok kollégiumi elhelyezése, s a tankönyvek beszerzése is jóval több problémát okozott, mint a magyar tagozaton. Az utolsó csepp a pohárban mégis az lehetett, hogy a helyi tanácsi vezetők a német tagozatra jogszerűen felvett 3 magyar gyerek kizárására kötelezték. „A jelenlegi körülmények között nem a küzdelmekről és a nehézségektől riadok vissza. Azért lépek vissza, mert az iskolának semmi fejlődési lehetőségét nem látom, az itt végzendő növendékek jövőjét és elhelyezkedési lehetőségét veszélyeztetettnek látom. Így legszűkebb korlátok közé szorított, éppen csak megtűrt, tanulmányi szempontból pedig alacsony mozogható iskolának igazgatóhelyettese nem kívánok lenni. Mivel pedig a tanulmányi színvonal biztosításához a feltételeket nem láttam biztosítottak, ezen a tagozaton tanítani nem kívánok ezentúl. Ha vállalnám ilyen adottságok, ilyen körülmények és ilyen hangulat mellett a munkát, jogos lenne a felelőtlenség vádja.”⁴⁵ – írta. Schwalm Pál lemondását a minisztérium nem fogadta el.

A minisztérium nem engedett az önálló intézmény létrehozásából, de érdemi változást nem tudott elérni. Jól tükrözi ezt a Baján, 1959. február 19-én megszületett megállapodás. Eszerint a német gimnázium önállósága csak az oktató-nevelő munkára és igazgatási feladatokra korlátozódott. Az 1959/60. tanévben is a III. Béla Gimnázium épületében működött, a tantermek kis száma miatt, délután folyt a tanítás. Önálló költségvetéssel nem rendelkezett.⁴⁶

Végül 1959. március 3-án az iskola Német Nyelvű Gimnázium néven önálló intézménnyé alakult, igazgatójának Schwalm Pált nevezték ki.⁴⁷

A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének vezetője, Wild Frigyes, egyrészt érzékelve a bajai német gimnázium bizonytalan helyzetét, másrészt a területi egyensúly érdekében 1957. április 27-én kezdeményezte Budapesten is német gimnázium létrehozását. Kérését azzal indokolta, hogy az ország dél-nyugati csücskében fekvő Bajára egyes megyékből a távolság miatt nem szívesen engedik el gyermekeiket a szülők, mert a kapcsolattartás nagyon nehézkesé válik. Elegendő, jól képzett pedagógus is csak Budapesten van,

⁴⁴ Wild Frigyes egy évvel korábban a bajai német gimnáziumi tagozat és a pécsi tanítóképző tanári karának megerősítése érdekében kérte, hogy a minisztérium tegye lehetővé egy-egy NDK-beli német tanár beosztását. Erre azonban akkor nem került sor. – MNL OL XXVIII–J-1 Anyanyelvi oktatás 1956–1995. 17. doboz Wild Frigyes levele az OM nemzetiségi osztályának, 1957. június 22.

⁴⁵ MNL OL XIX–I-4-g 1. tétel Személyi ügyek 1958. Schwalm Pál lemondása, 1958. augusztus 23. Az aktára a következő megjegyzést írták: „1958. augusztus 30-án folytatott személyes megbeszélés alkalmával a lemondást visszavonta.”

⁴⁶ MNL OL XIX–I-4-g-t.n.-kisszámos-72/1957.

⁴⁷ Schwalm Pál 1956–1959 igazgatóhelyettesként vezette a német tagozatot, 1959–1973 között igazgatóként vezette a gimnáziumot, amely 1960. október 29-étől Frankel Leo Német Nyelvű Gimnázium néven működött. Megfelelő elhelyezésére azonban még évekig várni kellett. 1972-ben kezdődött meg a gimnázium önálló épületének építése, amit 1976. márciusában vehettek birtokba. – <http://eilerkronologia.tortenelem.mtaki.hu> Letöltés: 2014. április 30.

akkival azt a „színvonalat, amelyet egy hazai német gimnáziumtól jogosan megkövetelünk”, biztosítani lehet. Véleménye szerint egy ilyen gimnázium létrehozása fontos lenne a Budapest környéki bányász települések — Csolnok, Pilisvörösvár, Pilisszentiván, Tatabánya, Oroszlány, Brennbergbánya — német lakói számára, akiket a kitelepítés nem érintett. Továbbá egy német tannyelvű gimnázium fontos lenne a pedagógus-képzés — az ELTE német szakos hallgatói itt végezhetnék tanítási gyakorlatukat — és a továbbképzés szempontjából is. De hangsúlyozta azt is, hogy a gimnázium létrehozása baráti gesztust jelentene a „nekünk annyi támogatást nyújtó Német Demokratikus Köztársaság felé is. Emellett a nagyvárosi elhelyezés, hasonlíthatatlanul kulturáltabb légkörével, mindenképpen elősegítené a sokoldalú kádernevelés célszerű megoldását.”⁴⁸ Budapesten, Kőszegen és Pécsen az 1958/59. tanévben egy-egy osztállyal kezdte meg működését a gimnáziumi német tagozat.

A bajai német gimnázium működésével egy időben, 1956. szeptemberében kezdődött meg a német tanítóképzés a pécsi Teleki Blanka Tanítóképzőben. Itt is először csak egy, az I. osztályt indították el, minden évben újabb osztály indítását tervezték. A teljes vertikum kiépüléséig a német osztályok a tanítóképző tagozataként működtek. Egy-egy osztályba 25 tanuló felvételét engedélyezték, bár a túljelentkezéstől itt sem kellett tartani. 1956. nyarán két időpontban is lehetett felvételizni.⁴⁹

A működés alig egy éves tapasztalatait, a hallgatók túlterheltségére, s bizonyos tárgyak magyarul oktatására vonatkozó kéréseket 1957. őszén nevelőtestületi értekezleten vitatták meg. Dr. Szántó Károly igazgató a minisztérium nemzetiségi osztályát mindenekelőtt arra kérte, hogy határozzák meg az intézmény jellegét, tantervét, azaz milyen nyelvű iskolában való tanításra képesít, s vizsgarendjét is. Az első tanévben mindezek tisztázatlanok voltak. A hallgatók a pedagógusok által feldolgozott tananyag vázlataiból tanultak. Így a német szaktárgyi képzés, összevetve a magyar nyelvű tanítóképzéssel, szükségszerűen alacsonyabb színvonalú lehetett. Az NDK-ból behozott tankönyvek használhatatlanok voltak, csakúgy, mint a magyar nyelvű tanítóképzős könyvek mechanikus fordításai, amelyek a nyelvi, didaktikai szempontokat nem érvényesítették. A gyakorló iskolának kijelölt Pécs-Bányatelepi általános iskolában csak heti 3 órában folyt nyelvoktatás, tehát a német tanítónők képző hallgatói egy olyan iskolában végezheték tanítási gyakorlatukat, ahol a tanítás nyelve túlnyomó részt magyar volt. Az általános iskolában tanító pedagógus a „maga bevallása szerint sem tud megfelelni azoknak a követelményeknek, amik a német tanítóképzéshez szükségesek.”⁵⁰ Általában gondot okozott a hallgatók nyelvtudása. A szaktantárgyak német nyelven való elsajátítása olyan megterhelést jelentett számukra, hogy a nevelés- és lélektan tárgyak tanítását magyar nyelven kérték. Ehhez azonban a minisztérium nem járult hozzá. Szántó Károly igazgató a minisztériumtól a hallgatók nyelvtudásának megerősítésére 4–6 hetes NDK-beli táborozás biztosítását kérte. Nehezményezte, hogy tényleges segítsé-

⁴⁸ MNL OL XIX-I-2-f 859-13/1957.

⁴⁹ MNL OL XIX-I-2-f 859 P-1/1956., P-1/3/1956., és P1/5/1956.

⁵⁰ MNL OL XIX-I-2-f 859-P10/1957.

get a szóbeli tanácsokon és elvi támogatáson kívül nem kaptak a minisztériumtól.⁵¹

Magyarországon a háború után több mint egy évtizedig szünetelt a német szakos tanárképzés is. Így mind a tannyelvű, mind a nyelvoktató német általános iskolákban németül beszélő, de annak tanítására nem képesített pedagógusokat alkalmaztak. A tervezett német iskolahálózat fejlesztése — újabb 25–30 tannyelvű, illetve 150–200 nyelvoktató iskola, illetve tagozat — elodázhatatlan ná tette a német szakos általános iskolai tanárképzés megszervezését. A pénzügyminisztérium csak úgy járult hozzá a képzés elindításához, ha az sem a beszkolázási, sem az oktatói létszám, sem az előirányzat növekedését nem jelenti. Az Oktatási Minisztériumnak saját költségvetéséből, póthitel igénylése nélkül kellett a szak indítását biztosítani. A Pécsi Pedagógiai Főiskolán nappali és levelező tagozaton egyaránt 1956. szeptemberében indult el ismét a német szakos tanárképzés.⁵²

Az 1956-os forradalomban a kisebbségi kérdés nem, vagy alig argumentálódott.⁵³ A külhoni magyar közösségekkel ellentétben a magyarországi nemzetiségek sajátos nemzetiségi követeléseket nem fogalmaztak meg. A forradalom helyi eseményeiben részt vettek, követeléseik összhangban voltak a többségi társadalomnak a polgári szabadságjogok biztosítását, a függetlenség kivívását célul kitűző törekvéseivel. A németek és délszlávok a kollektív bűnösség stigmájának eltörlését, a korábbi vagyoni, állampolgári hátrányos megkülönböztetés megszüntetését is el akarták érni. A forradalom leverését követően a politikai hatalom az első hónapokban jelezte, hogy a kisebbségekkel szemben nem a konfliktusok elmélyítésére, hanem azok megoldására törekszik. A kormány részére 1957. júniusában készült előterjesztésben leszögezték, hogy a

⁵¹ „Arra a kérésünkre, amit a múlt év folyamán többször is benyújtottunk, kapjunk választ, hogy a német szaktárgyakat tanító tanárok óraszámja duplán számíttassék. Erre ugyanis csak szóbeli utasítás van, de pénzügyi téren a szóbeli utasításoknak kétes az értékük. (...) helyes lenne, ha a minisztérium a nemzetiségi képzők igazgatói részére időnként értekezletet tartana, ugyanis valószínűleg sok probléma azonos lehet ezekben az intézményekben”. – MNL OL XIX-I-2-f 859-P10/1957. A német tanítóképző hallgatói még az 1959/60. tanévben is a pécsi magyar gyakorló iskolában hospitáltak. Néha látogatták a Pécs-Bányatelepi általános iskolában a német órákat. Pusztai János, aki a német nyelvet tanította, nem rendelkezett okleveles gyakorlóiskolai képesítéssel, több évtizedes gyakorlata és német nyelvtudása alapján esett rá a választás. – MNL OL XIX-I-4-g t.n.-kisszámos-6/1957.

⁵² A minisztertanácsi előterjesztés, illetve az egyes tárcák véleménye titkos minősítésű volt. A képzés kétszakos volt, a szakpárosítást az oktatási miniszter határozta meg. Az iskolák igényei alapján német-magyar, német-történelem, német-ének és német-testnevelés szakpárosítással indult el a képzés. – MNL OL XIX-I-2-g 0021/21/1956. A tanszék vezetésére Vargha Károly kapott megbízást. – MNL OL XIX-I-2-f 14/859-11/1956. Ezekkel a pozitív lépésekkel — német közép- és felsőfokú oktatás megszervezése, a MDP KV 1956. májusi határozata — párhuzamosan a minisztériumi szakapparátus egy része a tannyelvű oktatás megszüntetéséért, illetve a csökkenő létszámú nemzetiségi iskolák magyar tannyelvűvé alakításáért szállt síkra. – *Tilkovszky Loránt: Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században.* Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998. 149.

⁵³ Jelen tanulmányban az 1956-os forradalomnak a külhoni magyar és a hazai nemzetiségekre gyakorolt hatását csak a nemzetiségi oktatás szempontjából vizsgáljuk. A tágabb összefüggésekre vonatkozóan lásd *Szesztay Ádám: Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956–1962.* Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára. MTA Kisebbségkutató Intézet-Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003.

„nemzetiségek az ellenforradalom idején általában hűek maradtak a néphatalomhoz, többségükben felismerték a nacionalizmusban rejlő veszélyt. Elvértve akadtak csak, akik egyéni sérelmeik orvoslására igyekeztek az eseményeket kihasználni.”⁵⁴

Wild Frigyes, az MNDSZ elnöke Kállai Gyula miniszterhez 1957. július 15-én írott levelében kitért ugyan a németek forradalom alatti magatartására, de nagyrészt megoldatlan problémáikat sorolta. „Az ellenforradalmi események a német nyelvű magyar állampolgárok között is éreztették a maguk romboló hatását. Súlyosabb kilengések ugyan nem fordultak elő, de az ellenforradalmi elemek itt is megkísérelték a zavarkeltést, az eddig még elintézetlen problémáknak a maguk módja szerint való megoldását, így pl. az elkobzott német lakóházak visszafoglalását, a német lakosság és a telepések közötti viták szítását, ami egyébként kölcsönös ellenforradalmi törekvés volt. (...) Az MSZMP Intézőbizottsága és a Minisztertanács minél előbb foglalkozzék a hazai németajkú dolgozók részünkről már előterjesztett problémáival és tegye meg a szükséges intézkedéseket a kiküszöbölhető sérelmek orvoslására.”⁵⁵

A forradalmi események a pedagógusok disszidálása, a tanulók lemorzsolódása — a diákothonban lakók nagy számban tértek haza — révén negatívan érintették a nemzetiségi iskolákat is. Több helyen sor került — főleg szlovák — iskolák bezárására, vagy átmenetileg a tanítás szüneteltetésére. Ugyanakkor a megyei jelentések alapján az is megállapítható, hogy a nemzetiségi iskolahálózat összességében stabil maradt.

A nemzetiségi osztály 1957 első felében mindenekelőtt a forradalom hatására bekövetkezett változásokat mérte föl, majd az 1957/58. tanévben a megszünt iskolák és csoportok újjászervezésén dolgozott. 1957. január 29-én körlevélben szólította föl a megyei tanácsok művelődési osztályait, hogy készítsenek összefoglaló jelentést a nemzetiségi oktatásban bekövetkezett változásokról. Ebben településenként föl kellett sorolni a megszünt, vagy szünetelő nemzetiségi intézményeket, az eltávozott pedagógusok nevét, érinteniük kellett a tanulói létszám csökkenését és annak okát, a szakfelügyelet további biztosításának módját. Részletesen ismertetniük kellett, hogy milyen idegen nyelv tanítását vezették be.⁵⁶

A változások kevésbé érintették a román és német iskolákat, nagyobb mértékben a szlovákokat. Román tannyelvű általános iskola bezárására nem került sor. Kétegyházas a nyelvoktatás ideiglenesen szünetelt. A román tannyelvű iskolákban 15-el, a nyelvoktatókban 29-el, a gyulai román gimnáziumban 11-el csökkent a tanulói létszám. Azaz ennyi gyerek évközben átiratkozott

⁵⁴ *Szesztay Ádám*, i. m. 58. Az előterjesztést Kállai Gyula művelődési miniszter jegyezte, de a minisztertanács végül nem tűzte napirendre.

⁵⁵ A levelet Kovács Péter a nemzetiségi osztály vezetője is aláírta. – MNL OL XIX-I-2-f 859-szn. (113)/1957.

⁵⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL TML) Tolna Megyei Tanács VB Művelődési Szakigazgatási Szerve Művelődés Osztálya (a továbbiakban: XXIII.16.b.) 74 175/1957. A jelentést március 1-ig kellett megküldeni a minisztériumnak.

magyar tanítási nyelvű iskolákba. A jelentés szerint a román iskolákban tanító pedagógusok közül 4 személy disszidált.

A német tannyelvű iskolák többsége is működött tovább. Bezárásra került viszont „a tanulók elköltözése miatt” a nyelvoktató iskola Kiskassán. További öt településen — Újpetre, Kátoly, Mohács-szőlőhegy, Nagyárpád, Gyöng — a pedagógus betegsége, letartóztatása vagy elköltözése, illetve tanterem építése miatt ideiglenesen megszűnt a német nyelvoktatás.⁵⁷ A tannyelvű iskolák közül csak Elekről jelentették 4 tanuló kimaradását. A nyelvoktató iskoláktól beérkezett adatok ellentmondásosak. Az egyes megyei kimutatások 34 tanuló kimaradását jelzik, de a Pest megyei jelentés nem tartalmazta a nemzetiségi iskolákat elhagyó tanulók létszámát, sőt a jelzett tanuló létszám 438 fővel magasabb az év elejénél. Vas megye 3 községéből — Pornóapáti, Felsőcsatár, Szentpéterfa — egész osztályok, összesen 120 gyerek disszidált. Ezek egy része vett német nemzetiségi oktatásban. A bajai gimnáziumot 3 tanuló hagyta el. A Győr-Sopron és Vas megyei pedagógusok közül hat személy, Bács-Kiskun megyéből egy személy hagyta el az országot. Tolna megyében sem történt számottevő változás, sem a tanulók létszámában, sem a nyelvoktató iskolák számában.⁵⁸

Bár a szlovák tannyelvű általános iskolák (6) és középiskolák (2) is tovább működtek, a tanuló-létszámában nagyobb veszteséget könyvelhettek el, mint a német, vagy román iskolák. A hat szlovák tannyelvű általános iskolában 1956. szeptemberében 762 tanuló kezdte meg a tanévet, számuk 1957 tavaszára 79 fővel csökkent. A szlovák tannyelvű középiskolák ugyanebben az időszakban a 138 tanulóból 15-öt vesztek el. A pedagógusok száma nem változott. A szlovák nyelvoktató iskolák száma 19-el csökkent. Pedagógus hiány miatt 7, betegség miatt 3, míg „az októberi események hatására a szülők kívánságára 9 iskolában szűnt meg a nyelvoktatás. A nyelvoktatásban részt vevő tanulók létszáma 1387 fővel, mintegy 15%-al csökkent.”⁵⁹

A forradalmi eseményekkel összefüggésben az 1956/57. tanévről beszámoló megyei tanácsi és szakfelügyelői jelentések sem fogalmaztak meg a fentiekől eltérő tendenciákat. Egyébként pedig pragmatikusan ismétlik — a már eddig is számtalanszor hangoztatott — a tanárhiányra, a tanterem-hiányra vagy a to-

⁵⁷ Az 1956 utáni baranyai iskolaszervezésekre részletesen lásd *Füzes Miklós: A nemzetiségi oktatás fejlődése a Délkelet-Dunántúlon 1949–1972.* In: *Baranyai Helytörténetírás 1983–1984.* Szita László (szerk.) Baranya Megyei Levéltár. Pécs, 1985. 575–602., valamint *Füzes Miklós: Az alsó- és középfokú nemzetiségi oktatás története Délkelet-Dunántúlon 1945–1985.* Baranya Megyei Levéltár. Pécs, 1990.

⁵⁸ Kismányok: „Vezetésem alatt álló iskolában nem szűnt meg a nemzetiségi nyelvoktatás. A nyelvoktató személyében változás nem történt. Létszámcsökkenés nincs. Idegen nyelv oktatást eddig nem vezettünk be. A magyar szülők egy része kívánja a német nyelv bevezetését, de erre nem kaptam semmiféle útmutatást.” Gyöng: „Jelentem, hogy a nemzetiségi német nyelvoktatást nem vezettük be, mert október 1-én terveztük a beindítást, de ekkor az iskola nevelőinek száma oly kevés volt, hogy ennek alapján a járási oktatási osztály nem engedélyezte annak bevezetését. (...) Az októberi eseményekkel kapcsolatban a szülők a német nyelv tanítását kérték idegen nyelvként a VIII. osztály kivételével, ahol megtartottuk az orosz nyelvet. Február elejével terveztük bevezetni a német nyelv tanítását, de távbeszélőn a Megyei Művelődési Osztálytól azt a felvilágosítást kaptam, hogy várjunk a német nyelv bevezetésével.” – MNL TML XXIII.16.b. 74 175/1957.

⁵⁹ MNL OL XIX-I-4-g 33. tétel Jelentések a német, román, délszláv iskolák helyzetéről, 1957. március 14–15. A délszláv iskolákra vonatkozó jelentést nem leltem föl.

vábbra is taníthatatlan tankönyvekre vonatkozó véleményüket, az iskolák működését nehezítő, vagy ellehetetlenítő körülményeket.⁶⁰

1956 szeptemberétől lehetővé vált az általános iskolákban az orosz, angol, francia mellett a német nyelvnek, mint idegen nyelvnek az oktatása. A rendelkezés hatására sok olyan német nyelvoktató általános iskolában, ahol magyar vagy más nemzetiséghez tartozó gyerekek is jelentkeztek német tanulásra, összevonták a csoportokat, és a németet, mint idegen nyelvet tanították. Főlerősödött ez a tendencia a forradalom utáni hónapokban, amikor több iskolában nem tudták újra indítani az orosz tanítását. A nemzetiségi osztály 1957 márciusában Tájékoztatót tett közzé. Ebben leszögezte, hogy minden iskolában külön csoportokban kell oktatni a németet, mint idegen nyelvet, illetve a németet, mint nemzetiségi nyelvet, megszüntetve a kialakult gyakorlatot, mert álláspontja szerint az a német anyanyelvűeket hátrányosan érinti. Ugyanakkor a minisztérium a helyi körülmények ismeretében ismét engedményekre kényszerült. Azaz: kivételes esetekben — tanterem- és pedagógus hiány miatt —, átmenetileg engedélyezte a német és magyar gyerekek közös csoportban, de a külön-külön meghatározott tananyag szerinti tanítását.⁶¹ Újra felhívta a figyelmet arra is, hogy a nyelvoktató iskolákban a németet ne csatlakozó órákban tanítsák, hanem az órarendbe beépítve. Sőt arra biztatott, hogy a tanulók érdeklődése megvan, a nyelvoktató osztályokat, iskolákat fokozatosan fejlesszék tovább német anyanyelven tanító intézményekké. Az iskolák körülményeinek, valamint a helyi apparátus törekvéseinek ismeretében mindez azonban csak írott malaszt maradt.

Az 1957/58. tanév előkészítése során mind a minisztérium, mind a megyék alapvetően az eddigi struktúra megszilárdítására törekedtek. Egyetlen megye részéről sem fogalmazódott meg új nemzetiségi iskola nyitásának igénye. Stabilizálni igyekeztek viszont az előző évben megkezdett, az 1–8. évfolyamon párhuzamosan bevezetett nyelvoktatást, továbbá a nagyobb létszámú csoportok bontására törekedtek. Mindettől az oktatás minőségének javulását várták, ami, tekintettel arra, hogy több helyütt továbbra is a pedagógus-hiány meghatározó volt, önmagában a szervezeti változtatásoktól, aligha következett be.⁶²

⁶⁰ XIX-I-4-g 34. tétel és Pártállam, 2003. 254–265.

⁶¹ „Didaktikai szempontból is helytelen a két csoport együttes oktatása. Helytelen, mert azok a német nemzetiségi tanulók, akik már családi életükből megfelelő szókinccsel, beszédképességgel rendelkeznek és sok esetben már évek óta anyanyelvként tanulják a német nyelvet, rengeteg időt pazarolnak olyan órák meghallgatására, amelyek semmivel sem gyarapítják fejlettebb nyelvtudásukat. Éppen ezért érdektelenné, unalmassá és így eredménytelenné válik részükre a német nyelv közös tanulása. Ezt pedig nem engedhetjük meg, mert ez a nemzetiségi jog, az anyanyelvű oktatás erős korlátozását, megsértését jelentené. (...) Egészen kivételesen, ott ahol elkerülhetetlen és átmeneti intézkedésként, egységes csoportban végzik a kétféle német nyelvoktatást, az összevont tanulócsoporthoz szokásos módszert kell alkalmazni. Mindkét tanulócsoporthoz külön az előírt anyagot kell oktatni. Csak így érhető el az, hogy ne érje károsodás a német nemzetiségű tanulókat és a magyar tanulók is helyes ütemben sajátíthassák el a német alapismeretet.” – MNL TML XXIII.16.b. 74 175/1957 Az orosz helyett a német nyelv fakultatív tantárgyként való bevezetését kérték gyakorlatilag valamennyi Tolna megyei településen.

⁶² MNL OL XIX-I-2-f 859–11/1957.

1957. szeptemberétől vezették be a magyar nyelvű gimnáziumokban a nemzetiségek nyelvének rendkívüli tárgyként való oktatását. Ezzel lehetővé vált, hogy a gimnáziumban továbbtanuló nemzetiségi gyerekek anyanyelvük — német, román, szerb, szlovák — tanulását folytathassák. Az intézkedés a nyelvi asszimiláció lassítását szolgálta, de erre csak részben volt alkalmas. Egyrészt a magyar nyelvű gimnáziumokban csak szórványosan szerveztek egy-egy ilyen csoportot, elsősorban a német nyelv tanítása vált általánosabbá. Másrészt a heti néhány óra elégtelen a nyelvi asszimiláció megakadályozására, legjobb esetben is csak annak lassulását eredményezhette.⁶³

A forradalmat követő időszakban mind a nemzetiségi szövetségek vezetői, mind a nemzetiségi osztály munkatársai azt a tényt, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány, valamint a Magyar Szocialista Munkáspárt különböző testületei mind elvi, mind gyakorlati kérdések kapcsán ismét foglalkoztak a magyarországi nemzetiségek helyzetével, egy konszolidációs folyamat kezdeteként, nyitásként értelmezték. Úgy ítélték meg, hogy mindez lehetőséget teremt az elmúlt évtizedben állandósult problémák megoldására, az oktatás tartalmi és szervezeti kereteinek modernizálására, rugalmasabbá tételére. Erre lehet következtetni azokból a mindkét fél — a nemzetiségi szövetségek és a nemzetiségi osztály — részéről 1958/59-ben tett konkrét kezdeményezésekből, amelyeket az MSZMP PB határozatának előkészítésével párhuzamosan igyekeztek keresztül vinni. Mindenekelőtt a struktúra centralizáltságát igyekeztek oldani, a döntéseknél a helyi körülmények nagyobb mértékű figyelembevételére törekedtek. A minisztérium nemzetiségi osztálya a döntések előkészítésekor, illetve a végrehajtás során a korábbiaknál nagyobb mértékben támaszkodott a nemzetiségi szövetségek véleményére, tapasztalatára.

Ognyenovics Milán a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének főtitkára — hivatkozva a délszláv tanítók előző év november 17-én megtartott országos értekezletén hozott határozatára — 1958. január végén, azzal a kéréssel fordult a minisztériumhoz, hogy a nemzetiségi pedagógusok kinevezését és áthelyezését központosítsák. Azzal érvelt, hogy az egyes nemzetiségi iskolák nem arányosan oszlanak meg az egyes megyék területén, ez már önmagában se indokolja a decentralizált áthelyezési, kinevezési gyakorlatot. Ehhez járult, hogy a megyei tanácsok a személyi döntéseknél csupán saját érdekeiket, nem pedig a délszláv iskolák érdekeit vették figyelembe. Azt javasolta, hogy a minisztérium nemzetiségi osztálya döntsön az áthelyezésekről. Ezzel összefüggésben kérte azt is, hogy a megyei tanácsoktól függetlenített szakfelügyelők kinevezésére kerüljön sor, mert a délszláv pedagógusok nagy része fiatal, akik tanfolyamokon szerezték képesítésüket, így valóban szakmai segítségre szorulnak.⁶⁴

⁶³ MNL OL XIX-I-2-f 859-21/1957.

⁶⁴ MNL OL XIX-I-4-g 3. tétel 54 041/1958. A délszláv pedagógusok előző évi értekezletével a sajtó is nagy terjedelemben foglalkozott. Lásd például „Kétnapos konferenciát tartottak a délszláv pedagógusok” című cikket. – Dunántúli Napló, 1957. november 21. 2–3. A kéréseket a délszláv, német, szlovák szövetség főtitkára 1959. január 20-án írott közös levelükben megismételték. Eredménnyel ekkor sem jártak. – MNL OL XIX-I-4-g 3. tétel 44 054/1959.

Ledényi Ernő, a nemzetiségi osztály munkatársa válaszában a nemzetiségi pedagógusok kinevezésének és áthelyezésének teljes központosításával nem értett ugyan egyet — hiszen az a megyei művelődési osztályok hatáskörének megrövidítésével járt volna, amit nem támogathatott —, de maga is kezdeményezte a Művelődési Minisztérium Tanácsigazgatási Főosztályánál, hogy a kinevezésekre és áthelyezésekre a minisztériummal való egyetértésben kerülhessen sor. Bár a nemzetiségi szakfelügyelet központosítása kapcsán leszögezte, hogy jelenleg az nem lehetséges, maga is ezt a megoldást támogatta. A „nemzetiségi iskolák ellenőrzésére a központi felügyeletet tartom leghelyesebbnek, úgy szakmai, mint politikai szempontból és ezt az illetékes szervekkel is közöltem.”⁶⁵

A minisztérium nemzetiségi osztálya 1958 elején ismét elővette a nemzetiségi iskolahálózat fejlesztésének kérdést. 1958. január 14-én — a tervezett minisztertanácsi előterjesztésre hivatkozva — arra kérte a szövetségeket, hogy értékeljék a nemzetiségi oktatás eddigi tapasztalatait. A kérésre a szlovák, román és német szövetség vezetése reagált.

Bielik György, a Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetségének elnöke 1958. február 19-én írott levelében mindenképp előtérbe szövegezte, hogy átfogó javaslatot nem tud tenni.⁶⁶ Egyrészt nem álltak rendelkezésére a megfelelő adatok, másrészt gépkocsi hiányában alig tudtak kapcsolatot tartani a helyi közösségekkel. Bár elismerte, hogy az elmúlt 8–9 évben születtek eredmények is — kialakult a szlovák értelmiség magva, az anyanyelvi kultúra továbbfejlesztésének alapjai —, de a változásokat nem tartotta megfelelő üteműnek, tartalmát pedig egyértelműnek. A pedagógus hiány továbbra is nagy, ennek ellenére a végzett szlovák fiatalokat sokszor nem nemzetiségi területen helyezik el. Javasolta, hogy a minisztérium által készítendő fejlesztési terv értékelésére hozzanak létre egy 7–8 tagú bizottságot, amelybe a legjobb megyei szakembereket is vonják be. Az egyes intézménytípusok kapcsán jószerével megismételte a már korábban is tudott és hangoztatott problémákat. Az óvodák kapcsán kifogásolta, hogy egy-két község kivételével még azokon a helyeken sem folyik szlovák-nyelvű foglalkozás, ahol a második óvónő beállítására éppen erre való hivatkozással került sor. „Ezt általában azzal indokolják, hogy a gyerekek magyar iskolában kezdik el tanulmányaikat s az komoly nehézséget jelent számukra, mert nem tudnak jól magyarul. Ezért arra kell törekedni, hogy megtanítsák őket.”⁶⁷

⁶⁵ Annyit lehetett elérni, hogy a félfüggetlenített megyei alkalmazásban lévő szakfelügyelők szakmai irányítását a minisztérium nemzetiségi osztálya végezte. – MNL OL XIX-I-4-g 3. tétel 54 012/1958. A főtitkár tájékoztatására közölte azt is, hogy a fenti javaslatokat 1958. május 19-én és 22-én küldte meg a Tanácsigazgatási Főosztálynak.

⁶⁶ Az alábbiakban a levél legfontosabb elemeit foglalom össze. – MNL OL XIX-I-4-g 3. tétel 54 012/1958. A dokumentumban tett javaslatokhoz a minisztérium egyik munkatársa ceruzával lapszéli jegyzeteket tett. A javaslatok nagy részével nem értett egyet, azt nem támogatta. Különösen a nyelvoktatás felülről történő szorgalmazását vetette el, a lemorzsolódást csupán az asszimilációnak tulajdonította.

⁶⁷ A szlovák óvónőképzés hiányosságait átmenetileg azzal javasolta orvosolni, hogy a békéscsabai szlovák gimnáziumban végzett, tovább nem tanuló lányokat átképzéssel óvodai területre irányítsák. – MNL OL XIX-I-4-g 3. tétel 54 012/1958.

A nyelvoktató iskolák számát elegendőnek tartotta, de területi megoszlását és az oktatás minőségét nem. Nehezményezte, hogy néhány szlovák többségű községben a helyi tanács az asszimiláció előrehaladottságára, a gyerekek nem megfelelő nyelvtudására való hivatkozással egyszerűen beszüntette a nyelvoktatást. A nyelvoktató iskolák tömeges bezárását, illetve a tanulók lemorzsolódását eredményezte a szlovák nyelv fakultatív tantárgyként való bevezetésének lehetősége. Több községben — Galgaguta, Vanyarc, Acsa, Csóvár, Pilis — ahol 1956. októbere előtt minden gyerek tanulta a szlovák nyelvet, a fakultatív oktatást bevezető rendelkezés után teljesen megszűnt. Bielik arra tett javaslatot, hogy a szövetség és a nemzetiségi osztály közösen jelölje ki azokat a községeket, ahol már az 1958/59. tanév kezdetétől kötelezővé kell tenni a szlovák nyelv oktatását. Néhány nyelvoktató iskola tannyelvű iskolává fejlesztésére is javaslatot tett. Kezdetben csak az első osztályt szerveznék meg, majd évenként újabb első osztályok belépésével folyamatosan épülne ki a teljes 8. évfolyamos szlovák tannyelvű általános iskola.⁶⁸

A tannyelvű általános iskolák kérdését nem említi, pontosabban fölveti azok egy részének két tannyelvűvé alakítását. „Helyesnek tartanánk, ha még a fejlesztési terv összeállítása előtt a Művelődési Minisztérium nemzetiségi osztálya és a Szövetség néhány vidéki szakember bevonásával megvitatná a szlovák anyanyelvű általános és középiskolák egyes tárgyainak magyar nyelven történő oktatásának kérdését (pl. biológia, kémia, fizika), amelyet sok szülő és pedagógus vetett fel. Ugyanitt beszélnénk meg az anyanyelvű iskolák létesítésének átmeneti formáját is, amikor a tantárgyaknak csak egy részét tanítanák szlovákul.”⁶⁹

Wild Frigyes a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének elnöke 1958. február 13-án írott levelében hasonló érveket fogalmazott meg, mint Bielik György. Ő is támogatta, hogy a minisztérium a nemzetiségi oktatás hosszútávú fejlesztési/fenntartási tervét kidolgozza. Ugyanakkor leszögezte, hogy a rendelkezésére álló rövid idő, valamint a szövetség körülményei — gépkocsi, illetve a német oktatásra vonatkozó adatok hiánya — miatt, valamennyi szempontra kiterjedő javaslatot most nem tud adni. A német iskolahálózat fejlesztését alapvetően gátló tényezőknek nevezte a közösség tagjainak félelmét mindattól, „ami német mivoltukat bizonyítja.”, „bizonyos társadalmi és gazdasági kérdések rendezetlenségét”, valamint a helyi lakosság, a tanácselnökök, is-

⁶⁸ Bács-Kiskun megye: Dunaegyháza; Békés-megye: Örménykút; Komárom-Esztergom megye: Keszthely, Pilisszentlélek; Pest megye: Pilisszentkereszt, Pilisszántó, Nagytarcsa, Csomád, Csóvár; Nógrád megye: Sámsonháza, Lucfalva, Ósagárd, Vanyarc, Bánk; Borsod-Abaúj-Zemplén megye: Répáshuta. – MNL OL XIX-I-4-g 3.tétel 54 012/1958. A szlovák nyelvoktató iskolákban 1956 őszén végbement nagy arányú lemorzsolódásra vonatkozóan lásd Szesztay Ádám: Nemzetiségi törekvések az 1956-os forradalomban. – Regió. Kisebbségi Szemle. 1994. 2. szám. 106–126.

⁶⁹ Lapszéli jegyzet: „Helyes!”. Nemzetiségi vezető írásban először vetette fel a tisztán anyanyelvű oktatás korlátozását. Igaz, Bielik György elképzelése szerint a két tannyelvű forma nem járt volna a tannyelvű iskolák megszüntetésével, inkább a nyelvoktató és tannyelvű iskolák nyelvi kompetenciái közötti óriási szakadék áthidalására szolgált volna. A javaslat azonban mindenképpen félreérthető volt, s hivatkozási alapot teremtett azon állami és párthivatalnokok számára, akik ekkor a háttérben már éppen az anyanyelvű oktatás megszüntetésének módján fáradoztak. – MNL OL XIX-I-4-g 3. tétel 54 012/1958.

kolaigazgatók — „főleg ha azok egyidejűleg telepések is — körében meglévő nacionalizmust.”⁷⁰

Az anyanyelvű oktatás kapcsán egyrészt azt sürgette, hogy legalább azokban a községekben építsék ki az óvodai hálózatot, ahol a lakosság túlnyomó többsége német, és a gyerekek jól beszélnek anyanyelvüket. Enélkül ugyanis iskolás korukra ezek a gyerekek is jelentősen vesztenek német nyelvi kompetenciáikból. Másrészt olyan iskolák létrehozását sürgette, amelyekben mind a magyar, mind a német nyelv tökéletes elsajátítását biztosítani tudják. Úgy vélte ugyanis, hogy a szülőket az anyanyelven történő taníttatástól sokszor az a félelem tartja vissza, hogy gyerekeik nem tanulnak meg jól magyarul.

Kifogásolta az univerzalitás hiányát is. Azaz: „Mindaddig, amíg csak elszigetelten tudunk egy-két iskolát létrehozni, igen nehezen fog menni az iskolahálózat fejlesztése. A kezdet megállott és ha nem fog folytatódni, a megállott kezdet már a véget is jelenti.”⁷¹ Érthetetlennek nevezte, hogy számos olyan településen — Pula, Óbánya, Ófalu, Gyód, Csolnok, Dunaszentmiklós — sem sikerült német nyelvű iskolát létrehozni, ahol gyakorlatilag a teljes lakosság német anyanyelvű. Éppen ezért ő is elképzelhetőnek tartotta, hogy „általánosságban, vagy bizonyos helyeken” kötelezően vezessék be a német nyelv oktatását. Azzal érvelt, hogy az iskolában a magyar gyerekek számára is kötelező anyanyelvük tanulása, ami alól nem kaphatnak felmentést. Ennek analógiájára akarta a nemzetiségi gyerekeket is anyanyelvük oktatására kötelezni. Mindezt azzal támasztotta alá, hogy így a félelem miatt ki nem nyilvánított igények is kielégítésre kerülnének. Hivatkozott Czapp Ferenc mágocsi kosárfonó hozzá írt levelére, amely szerint: „12 évi rugdosás után merne valaki szólni? Mi kérni, vagy kérvényezni semmit sem fogunk, hogy utána valaki pizskáljon, de ha elrendelik, elfogadjuk.”⁷²

Rámutatott a nyelvoktató iskolák egyenetlen területi eloszlására is. E szempontból különösen Somogy megyében, Tolna megye egy-egy járásában, Komárom-Esztergom és Pest megyében látott hiányosságokat, ezért 92 települést felsorolva konkrét javaslatot is tett a nyelvoktatás bővítésére. Nehezményezte, hogy nem került még sor német diákotthon létrehozására, rámutatott a pedagógusképzés, -továbbképzés, valamint a tankönyvkiadás hiányosságaira. Végezetül leszögezte, hogy a német iskolahálózat kiépítését jelenleg objektív és szubjektív nehézségek szövevénye akadályozza, amelyek felszámolásához — megítélése szerint — évekre lesz szükség. Egyetlen biztató jelként a már létrehozott nyelvoktató iskolákat nevezte.⁷³

Önkritikusan elismerte, hogy az oktatásra a szövetségnek is több figyelmet kell fordítania, ezért a szövetség egyetlen betöltetlen státuszán pedagógus alkalmazását tervezte. Néhány héten belül pedig létrehozták az Országos Német Pedagógiai Tanácsot, amelynek feladata az volt, hogy a szövetség vezetői-

⁷⁰ XXVIII-J-1 17.d. Anyanyelvi oktatás 1956–1995. Wild Frigyes levele az OM Nemzetiségi Osztályának, 1956. február 13

⁷¹ Uo.

⁷² Uo.

⁷³ Uo.

nek kérésére elvi kérdésekben állást foglaljon, illetve a gyakorlati problémák megoldására javaslatot tegyen. A testületet olyan, az oktatás különböző területein dolgozó szakemberekből állították össze, akik szakmai tudásukkal segíteni tudták a szövetség vezetőit a különböző hatóságokkal szemben, ugyanakkor a szülőkkel és pedagógusokkal is el tudták fogadtatni a szövetség törekvéseit.⁷⁴

A nemzetiségi osztály a román és szlovák szövetségtől beérkezett javaslatok alapján 1958. március 6-án körlevélben utasította Bács-Kiskun, Békés, Borsod-Abaúj-Zemplén, Komárom-Esztergom, Nógrád és Pest megyéket, hogy a szövetségek által megjelölt településeken „a múlt évek szervezeti munkájától eltérően alapos és minden szempontra kiterjedő gondos felmérést végeztesen”, s kedvező feltételek esetén az intézmények szervezését is kezdjék meg.⁷⁵ A szövetség a román anyanyelvű oktatás bevezetését a Kétegyháza-Petőfi-telepi iskolában javasolta. Bár a helyi tanácsi és pártszervek ezt támogatták, az iskola tanulói összetétele — a 35 gyerek közül 25 román, 6 magyar, 3 vegyes házasságból származó, egy pedig cigány —, illetve a román gyerekek hiányos nyelvtudására hivatkozással elhalasztották a váltást.

Nem járt sikerrel a szövetség által javasolt településeken a szlovák iskolahálózat fejlesztése sem. Bár a Békés megyei Örménykúton az anyanyelvű oktatás bevezetését a megfelelő képzettségű pedagógus hiánya, illetve a tanyasi iskolába járó magyar gyerekek más iskolába való átirányítása is gátolta, alapvetően a szülők ellenállása akadályozta. A beszámoló szerint azt hangoztatták, hogy szlovák nyelvű oktatás esetén a gyerekek sem szlovákul, sem magyarul nem fognak tökéletesen megtanulni, s miután a községben nem az irodalmi szlovák nyelvet beszélik, nem tudnak a tanulásnál a gyerekeiknek segíteni. A

⁷⁴ Uo. – A tanács első ülésére, amely a terv szerint évente kétszer ülésezett, a meghozandó párthatározatot követően került sor. Erre vonatkozó dokumentumot azonban nem leltünk föl. A testületnek megalakulásakor tagja volt: Thuróczy-Trostler József, akadémikus, az Eötvös Lóránd Egyetem dékánja; Dr. Mollay Károly, germanista, egyetemi docens, Budapest; Dr. Vargha Károly, főiskolai docens, a Pécsi Pedagógiai Főiskola Német tanszékének vezetője; Schwalm Pál, a bajai III. Béla Gimnázium német tagozatának vezetője; Várai Lászlóné, a Pécsi Tanítóképző tanára; Würz Jakab, a garai német általános iskola tanára; Pollák Richárd, a Bajai Járási Művelődésügyi Osztály osztályvezetője; Marossy József, az eleki német általános iskola tanára; Pusztai János, a pécs-bányatelepi általános iskola német osztályának tanára; Guth Erzsébet a Baranya megyei német nyelvoktató iskolák szakfelügyelője; Szirom Károly, a vémei általános iskola igazgatója; Kiszler Henrik, a mecseknádasdi általános iskola német nyelvoktató tanára; Rétfalvi Teofil, a hartai általános iskola német nyelvoktató tanára; Dr. Gaál János, német szakfelügyelő, a székesfehérvári Arany János Gimnázium tanára; Dr. Németh István, német szakfelügyelő, a soproni Széchenyi Gimnázium tanára; Wagenhoffer János, a máriahalmi általános iskola német nyelvoktató tanára; Arató Mátyás, Pest megye szakfelügyelője; Hollós Győző, a herendi általános iskola német nyelvoktató tanára; Székely Erzsébet, a Vas Megyei Tanács VB. Művelődési Osztályának szakfelügyelője; Ceyer József, a nagymányoki általános iskola német nyelvoktató tanára; Fogarasi Mihály, a pilisvörösvári általános iskola német nyelvoktató tanára; Nadas Gizella, a garai német óvoda óvónője, Gara. A testület a javaslat szerint kiegészült még a budapesti, pécsi és kőszegi gimnáziumi német tagozat egy-egy pedagógusával, a nemzetiségi osztály és a szövetség egy-egy munkatársával.

⁷⁵ MNL OL XIX-I-4-g 3.tétel 54 092/1958. és *Szesztay Ádám*: Az 1960-as nemzetiségi iskolareform. In: Anyanyelv, oktatás közösségi nyelvhasználat. Szerk.: Osvát Anna, Szarka László. Gondolat Kiadói Kör-MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2003b. 57. Érdekes, hogy a körlevél összeállításakor nem vették figyelembe a német szövetség javaslatait. A körlevél a német oktatás kérdéseit meg sem említi.

szülők a Pest megyei községekben is a nyelvoktatás mellett érveltek. Pilisszántón 1945-ig csak magyar nyelvű oktatás volt a községben. „1946-ban kellő propaganda után 3 napig várta a bizottság az anyanyelvű oktatásra jelentkező szülőket. Jegyzőkönyvileg rögzített tény, hogy egyetlen jelentkező sem akadt. De a következő években sem. 1949-ben felülről rendelték el a szlovák nyelv heti 2 órában való oktatását a felső tagozatban. Ez ismét nagy ellenkezést váltott ki. Az összes szülők aláírásukkal tiltakoztak ez ellen a határozat ellen. Indoklásuk gazdasági jellegű volt: E kis faluban elszigetelten megélni nem tudnak. Aki kilép a faluból nem tud boldogulni a magyar nyelv tudása nélkül. Magyarul megkizárólag az iskolában tanulnak. Ha ezt a lehetőséget elveszik, akkor elveszik a megélhetési lehetőséget is. Nagy harcok, sok felvilágosító munka után csillapodtak csak le a szülők és nyugodtak meg a jelenlegi helyzetben, vagyis a heti osztályonkénti 3 szlovák óra beiktatásában. (...) A Szlovákiába települtek java-része vissza szeretne jönni. Négy család mostanában tért vissza. Tudomása van további 50 család hasonló kérelméről. Ezek fejtik ki a legnagyobb ellenpropagandát. Szinte szégyellik bevallani szlovákságukat és mindenhol erősen magyarnak vallják magukat.”⁷⁶

A nemzetiségi osztály még ugyanennek az évnek az őszén újabb erőfeszítést tett a szlovák iskolahálózat stabilizálására. Az eddigi kudarc okait is számba véve — anyanyelvű osztályokat csak a teljesen osztott és megfelelő számú tanteremmel rendelkező iskoláknál lehet szervezni, a szervezésre egy év nem elegendő — dolgozták ki az 1958/59.- 1961/62. időszakra vonatkozó fejlesztési tervet. Ledényi Ernő, aki a tervezetet készítette, mindenekelőtt az óvodák számának növelését és az anyanyelven való oktatás kiszélesítését tartotta fontosnak. Három év alatt összesen 20 új óvoda, 8 szlovák tannyelvű és 27 nyelvoktató általános iskola alapításával számolt. Mindkét oktatási intézmény típusban, figyelembe véve a végzős pedagógusok számát, biztosítottak látta a személyi feltételeket.⁷⁷

A Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetségének vezetői 1958 tavaszán-nyarán, a meglátogatott német lakta településeken az anyanyelvű oktatás terén tapasztalt hiányosságok kapcsán több ízben a nemzetiségi osztály intézkedését kérték. Kifogásolták például, hogy Rábafehéresen és Rönökön a szülők kérése, illetve a jogszabályi előírások ellenére, pedagógus hiány miatt továbbra is csak a felső tagozatban volt német nyelvoktatás. Somogy megyében olyan községekben sem biztosították a német oktatást, ahol a tanulók több

⁷⁶ MNL OL XIX-I-4-g 3.tétel 54 092/1958. A megyei művelődési osztály szerint hasonlóan érveltek a szülők a Nógrád megyei községekben is: „Az értekezletek általános hangulata alapján az a véleményem, hogy a megye területén szlovák tannyelvű oktatás bevezetése nem lehetséges. A megye területén a szlovák ajkú községek kis létszámúak, elszigetelve élnek lakói. A fejlődő szocializmusban az iparosodás mind nagyobb számban vonja el ezekből a községekből is a munkaerőt. A szülők általános véleménye az, hogy a munkahelyen jól megállhassák a helyüket, a magyar nyelv tökéletes tudása szükséges. A Párt, a Tanács és a szülők egybehangzó véleménye az, hogy a nyelvoktató jobban eléri a célját, mint az anyanyelvi oktatás. Így a tanuló mindkét nyelvet elsajátítja. Szlovákul otthon beszél, a szlovák órákon megtanul anyanyelvén írni, olvasni. A magyar tannyelvű iskolában pedig megtanul jól magyarul.” – írták. – MNL OL XIX-I-4-g 3.tétel 54 092/1958.

⁷⁷ MNL OL XIX-I-4-g 3. tétel 44 054/1959. és *Szesztay*, 2003b. 57.

mint fele német származású volt. A Baranya megyei Liptódon, ahol a lakosság 95%-a német volt, az iskolában bevezették ugyan a német nyelvoktatást, de a 78 német anyanyelvű gyerek közül csak 26 tanulta a németet. A szövetség vezetői ennek okát a községi tanács sovíniszta magatartásában — a „németeknek csak a munkához van joguk” —, valamint abban látták, hogy a szülők nem ismerik jogaikat.⁷⁸

A bajai német gimnázium kultúracsoportja 1958. június 30.- július 7. között Győr-Sopron, Vas és Tolna megyei településeken lépett fel. A csoportot Krix György a szövetség munkatársa is elkísérte, aki jelentésében nemcsak a műsor fogadtatását, de a felkeresett településeken a németek helyzetét érintő körülményeket is összefoglalta. Fertőrákos: „A tanács jó véleménnyel van a németajkú dolgozókról, igyekszik többet foglalkozni problémáikkal. A németek kifogásolják, hogy a tanácsban nincs senki, aki a német nyelvet beszélné. A német lakosság kb. 20%-ot tesz ki. 38 tanácstag közül 3 német. Az iskolában kb. 100 német gyerek van. Sürgősen kérnek német nyelvoktatást. Szakerő van: Poór Endre személyében. A népkönyvtárban 600 könyv közül 50 német, ezeket sűrűn olvassák. Több német könyv kellene, a meglévőket pedig már sürgősen ki kellene cserélni. Ismeretterjesztő előadásokat kérnek.”⁷⁹ Ágfalva: „A lakosság 35%-a német. Az iskolában 230 gyerek van, ezekből 50 gyerek jár német nemzetiségi nyelvoktatásra, 30-an német külön órára, 30-an iratkoztak be a német tagozatra. Az előadás alatt igen sokat foglalkoztunk az iskolakérdéssel. A német szülők ugyanis félnek gyerekeiket német iskolába küldeni, mivel a pap is körüljárta a falut és a német iskola ellen agitált. Sőt, ő még a járásnál is kérte ennek a beszüntetését.”⁸⁰ Pári: „Az 1400 lakosból 1000 német. Végtelenül kedves, barátságos emberek. A nemzetiségi politikáról és eredményekről még nem hallottak. Újságot, naptárt nem ismertek. Előadásunkat kb. 300-an nézték meg. Okvetlenül kérnek német nyelvoktatást. Ennek bevezetését már a jövő tanévben szeretnék. Német szakos tanító nincsen! (...) Német óvodát kérnek. Népkönyvtárból teljesen hiányoznak a német könyvek. Az iskolában 400 gyerekből 300 németajkú. (Német tannyelvű iskola?) A tanács és a lakosság közt a viszony jó. Németek képviselve vannak a tanácsban. A templomban kérik az anyanyelv bevezetését. Ha szükséges, aláírásokat fognak gyűjteni. A pap Szabados (Szeitz) András nem veszi figyelembe kérésüket.”⁸¹

A jelentésben foglaltak egyrészt megerősítik, hogy a jogi lehetőségek és a szülők kérése ellenére az anyanyelvi oktatás biztosítására számos németek által lakott településen még nem került sor. Az anyanyelv ápolásának — minőségi irodalomhoz való hozzájutás — és használatának más lehetőségei pedig még korlátozottabbak voltak. Nyilvánvaló az is, hogy e centralizált államigazgatási

⁷⁸ MNL OL XIX-I-4-g 3.tétel 54 378/1958.

⁷⁹ MNL OL XIX-I-4-g 3.tétel 54 292/1958. A körút eredeti tervében Kőszeg és Balatoncsicsó is szerepelt. Mindkét településen különböző okokra hivatkozva — nem tudnak szállást és közönséget biztosítani, nincs föllépésre alkalmas terem — az utolsó pillanatban lemondták a csoport fellépését. A felkeresett települések Fertőrákos, Sopron, Ágfalva, Brennbergbánya, Pornóapáti, Pári, Mőzs, Várdomb.

⁸⁰ MNL OL XIX-I-4-g 3.tétel 54 292/1958.

⁸¹ MNL OL XIX-I-4-g 3.tétel 54 292/1958.

struktúrában a mozgástér nagyon korlátozott volt, éppen ezért felértékelődött a helyi vezetők szerepe, viszonyulása a nemzetiségekhez.

Az 1956-os forradalmat követően a Német Demokratikus Köztársaság is nagyobb figyelmet fordított a magyarországi németek helyzetére. A két ország közötti kultúregyezmény értelmében a német szakos tanárok számára az NDK-ban nyári továbbképző tanfolyamokat szerveztek. 1958 tavaszán a német fél kifogásolta, hogy a kiküldendő 20 pedagógus között csak 4 olyan szerepelt, aki német nemzetiségi iskolában tanított. A csoport nagyobb része magyar iskolák német szakos tanáraiból tevődött össze. A német fél ezért az arányok megváltoztatását kérte. Bár a közbelépést elsősorban politikai okok — a nyugat-német befolyás ellensúlyozása és az NDK szerepének és jelentőségének megerősítése — motiválták, a német nemzetiségi iskolákra való odafigyelés is vitathatatlan.⁸²

A Művelődési Minisztérium Statisztikai Osztálya az 1958/59. tanév kezdetekor valamennyi általános iskola, így a nemzetiségiéket is fölmérte. A kérdőív az iskolák alapvető adatai mellett — működés helye, az épület jellemzői (osztálytermek száma, állapota), az egyes osztályok, illetve tanulócsoportok létszáma, a tanulók korcsoportos megoszlása, szociális helyzete — kitért az oktatás tartalmi elemeire is. Így vizsgálta, hogy osztott rendszerű-e az iskola, mely nyelveket tanítják rendkívüli tárgyként, folyik-e orosz nyelvoktatás, vagy a kötelező tárgyak mellett milyen egyéb gyakorlati foglalkozásokat tartanak. Emellett különböző szempontok — végzettség, nem- és korösszetétel, az alkalmazás módja, óraleterheltség — alapján a tantestületek összetételét is fölmérték. A nagyon sok szempontú, a technikai és személyi feltételeket is vizsgáló fölmérés összesítéséről, illetve eredményeinek fölhasználásáról azonban nincs tudomásunk.⁸³

Ezekkel a gyakorlati lépésekkel párhuzamosan az 1956-os forradalmat követő konszolidációs folyamat részeként — mint ahogyan már korábban is jeleztem — a Forradalmi Munkáspárt Kormány, valamint a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetése is foglalkozott a magyarországi nemzetiségek helyzetével.⁸⁴

Az MSZMP Politikai Bizottsága által 1958. október 7-én elfogadott a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról szóló határozata hosszú időre meghatározta a hazai nemzetiségpolitika alapelveit. A határozat megalkotásának szükségességét azzal indokolták, hogy az 1956. május

⁸² Az NDK parlamenti küldöttsége 1957. októberében több német nemzetiségi iskolát is fölkeresett, s megállapították, hogy az „ott folyó politikai felvilágosító munka és nevelés meglehetősen alacsony fokon áll”. – MNL OL XIX-I-4-g 3.tétel 54 292/1958.

⁸³ A Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának anyagában csak a szlovák nyelvoktató iskolákra vonatkozó fölmérés adatlapjai maradtak fenn. A többi nemzetiségi iskolára, illetve a magyar általános iskolákra vonatkozó adatlapokat nem leltük föl. – NL OL XIX-I-4-g 32 tétel Nyelvoktató iskolák statisztikai jelentése, 1958–1959.

⁸⁴ Ennek a tanulmánynak a keretében a legfelsőbb állami és pártszervezetekben hozott döntéseknek csak az oktatással összefüggő részével, illetve az arra gyakorolt hatásával foglalkozom. 1957. nyarán újabb jelentés készült a magyarországi nemzetiségek helyzetéről az ENSZ számára is. Az oktatásra vonatkozó anyagot ismét a nemzetiségi osztály állította össze. – MNL OL XIX-I-2-f 859 21/1957. Erre vonatkozóan részletesen lásd *Föglein Gizella: A nemzetiségi-kisebbségi kérdés, mint külpolitika államhatáron belül. Adatszolgáltatás az ENSZ-nek és párthatározat a magyarországi nemzetiségekről – 1958. – Jogtörténeti Szemle. 2009. 1. szám. 1–13.*

21-i párthatározat, amely bár „helyes volt, megfelelően alkalmazta a marxizmus-leninizmus tanítását hazai viszonyok között”, nem vált eléggé ismertté, végrehajtását „az ellenforradalom és az azt megelőző események meggátolták”. Ezért szükséges a határozat felújítása és az „ellenforradalom leverése utáni tapasztalatokkal való kiegészítése.”⁸⁵ Bár a határozat érintette a háború után a németeket és délszlávokat ért állami diszkriminatív politikát, ezt egyoldalúan tette, mint ahogyan elítélőleg nyilatkozott az egyházaknak a nemzetiségek identitása megőrzésében játszott szerepéről is. Mind a magyar többségi társadalom, mind a nemzetiségi közösségek kapcsán a nacionalizmus elleni harcra helyezte a hangsúlyt, a nemzetiségi kérdést az állampolgári jogegyenlőséggel megoldottnak tekintette, közösségi szintű igények elismerése föl sem vetődött. Mindez az 1956. évi határozat szelleménél zártabb, keményvonalasabb nemzetiségpolitikát vetített előre. Amit a hangoztatott elvek, illetve a megfogalmazás nyelvezete ideig-óráig elfedett.

A nemzetiségek anyanyelvhasználata kapcsán leszögezte, hogy a „nemzetiségek általában jól beszélnek a magyar nyelvet, csupán a legidősebbek között akad magyarul gyengén tudó. Anyanyelvi szókészletük szegényes, az általuk beszélt nyelv általában tájnyelvi jellegű. Nemzetiségi fiataljaink egy részére jellemző, hogy az iparosodás, a falu szocialista átalakulása, a vegyes házasságok növekedése következtében még azok sem használják anyanyelvüket, akik ezt egyébként az utóbbi évek során a különböző nemzetiségi iskolákban irodalmi szinten elsajátították.”⁸⁶ Nem egyértelmű, hogy azt a tényt, miszerint a nemzetiségek idősebb tagjai nem beszéltek jól a magyar nyelvet, negatívan ítélték-e meg, olyan jelenségeként, mint amin mindenképpen változtatni kell. Minden esetre a dokumentumban fontosnak tartották annak leszögezését, hogy a nemzetiségek többsége jól beszéli a magyar nyelvet. A közösségek tagjai által használt tájnyelvi dialektusokat az irodalmi nyelvnél értéktelenebbnek tartották, a nyelvi asszimilációt kizárólag a modernizáció számlájára írták. A diagnózis kapcsán semmilyen elvi jellegű álláspontot nem fogalmaztak meg, a nyelvhasználat térvesztésére, az asszimiláció fékezésére gyakorlati javaslatot nem tettek. Ami a valóságban a folyamat támogatását jelentette.

⁸⁵ „A határozat az MSZMP Központi Bizottsága Tudományos és Kulturális Osztályának, valamint a Művelődésügyi Minisztériumnak szeptember 12-i, „Előterjesztés a Titkársághoz a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról” című közös dokumentum alapján készült.” – In: A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993. Budapest, 2002. 689–693., valamint Pártállam, 2003. 282–296. A nemzetiségi osztály 1957–58. folyamán több részletes összefoglalót is készített az oktatás területére vonatkozóan. A különböző időpontokban készült dokumentumok elvi megállapításaiban érzékelhetők ugyan hangsúlyeltolódások, vélhetően annak függvényében, hogy a felső pártvezetés milyen elvárásokat fogalmazott meg, de a statisztikai kimutatások egybehangzóan részben a nemzetiségi oktatás további fejlesztésének szükségességét, az oktatás tartalmi megújítását szorgalmazták. Ezek közül a legfontosabbak: Előterjesztés a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz a Magyarországon élő nemzetiségek néhány problémájáról, 1957. május 11. – MNL OL XIX-I-2-f 859-szn.-(3)/1957., A Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának feljegyzése a nemzetiségi iskolahálózat megszerzéséről, 1958. január 22. – MNL OL XIX-I-4-g 35. tétel és Pártállam., 2003. 265–282.

⁸⁶ Pártállam, Kecskemét. 2003. 284.

Ismertették a nemzetiségi iskolahálózat adatait is, amit az 1956-os párt-határozat óta elért eredménynek tüntettek fel. Valójában az óvodák és a német iskolahálózat kivételével a többi nemzetiség intézményhálózata már az '50-es évek elejére kialakult. Ezt követően a korszak végéig már sem jelentősebb számszerű, sem minőségi változás nem következett be. Helyesnek ítélték azt is, hogy a nemzetiségi tanulók többsége a „mi sajátos viszonyainknak megfelelően” magyar általános iskolákban, heti három órában külön tantárgyként tanulja az anyanyelvét. S bár előírta a határozat az anyanyelvi oktatási igények kielégítést, azt is hangsúlyozta, hogy ezt minden erőltetéstől mentesen kell megtenni. Azt, hogy ez mit jelentett, a következő évek gyakorlata mutatta meg. Ebben az esetben nem csak arról volt szó, mint a korábbi években, hogy a határozat által deklarált jogokkal az érintettek nem élhettek. Az 1958. októberi párt-határozatban, ha burkoltan is, de elvileg is megfogalmazódott a nemzetiségek asszimilációjának fölgyorsítása.

A nemzetiségi osztály, illetve ekkor már főosztály munkatársai úgy tűnik nem érzékelték, vagy nem akarták tudomásul venni a párthatározat valódi törekvéseit. Az 1958–59. évben éppen a határozatra hivatkozva számos olyan folyamatot igyekeztek elindítani, ami a nemzetiségi oktatás tartalmi megújítását szolgálta.

Látványosan technikai megfontolásból, a statisztikai adatszolgáltatás egyértelművé tétele miatt határozták meg a nemzetiségi iskolák besorolását. Valójában azonban az elnevezések révén tartalmi kérdéseket tisztáztak. 1958. szeptemberétől nemzetiségi tannyelvű iskolának csak azokat az intézményeket tekintették, amelyek szervezetiileg és jogilag is önállóan működtek. Azt a nemzetiségi tanítási nyelvű iskolát azonban, amelyik a magyar iskolával közös igazgatás alatt, legtöbbször azzal egy épületben, csak külön csoportokkal működött, nemzetiségi tagozatú iskolának nevezték. Nem változott a nyelvet csak tantárgyként tanító iskolák „nemzetiségi nyelvet oktató iskola” megnevezése.⁸⁷

5. táblázat
Nemzetiségi oktatási intézmények Magyarországon,
*1959. szeptember 1.*⁸⁸

	intézmények	tanulók	tanárok
Óvoda	44	1379	44
Általános iskola			
a) tannyelvű	25	2377	160
b) tagozatú	10		

⁸⁷ MNL OL XIX-I-2-f 859-szn. (161)-1957. A nemzetiségi oktatás egy-egy részterületét érintő kérdés kapcsán az alábbi tájékoztatók kerültek kiadásra: „Tájékoztató a nemzetiségi oktatási és nevelési intézmények iskoláztatási és felvételi munkájához”, a „Tájékoztató a német tanítási nyelvű általános gimnáziumokról”, valamint a „Feljegyzés a nemzetiségi oktatással összefüggő munkaerő-gazdálkodási utasításhoz” – MNL OL XIX-I-4-g-t.n.-kisszámos-81/1959., 90/1959, valamint 321/1959.

⁸⁸ MNL OL XIX-I-4-g 35. tétel A Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának összesítő kimutatása a nemzetiségi intézményekről, 1959. december 15., és Pártállam., 2003. 288.

	intézmények	tanulók	tanárok
c) nyelvoktató	286	23 768	407
Középiskola			
a) gimnázium	5	248	49
b) tanító- és óvónőképző	4	124	
Pedagógiai Főiskolai tanszék	4	72	10
Összesen	378	27 968	670
Diákotthon	8	669 ⁸⁹	16

A nemzetiségi intézményhálózatnak az 1950-es évek végi nagyságára vonatkozó adatok jelzik, hogy az intézmények teljes vertikuma — óvoda, általános iskola, gimnázium, felsőoktatási intézmények és diákotthonok — kiépült. Ha az egyes intézménytípusok számában bekövetkezett változásokat vizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy az évtized második felében elsősorban az óvodai oktatás kiszélesítésére, illetve a közép- és felsőfokú oktatás területén minimális számú német intézmény létrehozására került sor. A teljesen önállóan működő tannyelvű és ugyan anyanyelven képző, de csupán magyar iskolák tagozataként működő intézmények elkülönült módon való számbavétele még inkább kiemelte a nemzetiségi általános iskolahálózat aránytalanságait. Az országban összesen 25 önállóan működő, anyanyelven oktató nemzetiségi általános iskola működött. Továbbra is a románok iskolahálózata tekinthető a legideálisabbnak. Egyrészt stabil az intézmények száma, másrészt ezen belül az anyanyelven tanító iskolák aránya magas. Kiegyensúlyozottnak tekinthető a délszláv iskolákon belül is a tannyelvű és nyelvoktató iskolák aránya. Bár mindkét típus esetében némi csökkenést figyelhetünk meg, s közöttük még az évtized végén is sok, kis tanuló létszámú, egy-két pedagógussal működő iskolát találunk. Ha csak három iskolai év adatait vesszük alapul és hasonlítjuk össze, akkor is nagyobb, tektonikusabb mozgásokat figyelhetünk meg a szlovák iskolahálózaton belül. A közösség létszámához viszonyítva — a vizsgált időszak egészére vonatkozóan — némileg eltúlzottnak tekinthető az iskolák száma. Az iskolák döntő többsége csak nyelvoktatást végzett, különösen a békési tanyavilágban szórványban élő tanulók között volt magas a lemorzsolódási arány, ami az iskolák megszűnéséhez vezetett. A szlovák iskolák között is sok a kis létszámú, összevont csoportban oktató. Az pedig egyértelmű — amit a táblázat adatai is alátámasztanak —, hogy német anyanyelven oktató általános iskolák létrehozására nem volt tényleges állami, illetve párt akarat. Mással nem magyarázható, hogy az évtized végére egyetlen egy önállóan működő német tannyelvű általános iskola sem jött létre. A négy települési általános iskolában biztosított anyanyelven való képzés csak formálisnak tekinthető, hiszen aligha jelentett valódi lehetőséget a német anyanyelven való képzésre. A nyelvoktató iskolák száma ugyan kissé emelkedett, de ezek is csak a németek által lakott települések töredékében működtek.

⁸⁹ Ebből 90 német tanuló magyar diákotthonban tanul.

6. táblázat
Nemzetiségi általános iskolák az 1956/57. és
*az 1959/60. tanévben*⁹⁰

Nemzetiség	1956/57. tanév			1959/60. tanév			
	Tannyelvű	Nyelvoktató	Összesen	Tannyelvű	Tagozatú	Nyelvoktató	Összesen
Délszláv	16	52	67	14	1	51	66
Német	3	116	119	-	4	123	127
Román	10	12	22	6	4	10	20
Szlovák	6	113	119	5	1	102	108
Összesen	35	293	327	25	10	286	321

Az évtized végére valamennyi nemzetiség gimnáziumi továbbtanulásának lehetőségét egy-egy önállóan működő intézetben megteremtették. A németeknek ezen felül Budapesten, Kőszegen és Sopronban gimnáziumi tagozatuk működött. A gimnáziumok tanuló létszáma az egyes nemzetiségek között nem mutat kirívó aránytalanságot. A gimnáziumok elhelyezésében, körülményeiben voltak ugyan eltérések, de valamennyi intézmény hasonló problémákkal — megfelelő képzettségű pedagógusok, tanítható tankönyvek, anyanyelvű irodalom hiánya — küzdött.⁹¹

7. táblázat
*Nemzetiségi gimnáziumok összesítő adatai, 1959. szeptember 1.*⁹²

Nemzetiség	Település	Osztályok				Tanulók össze- sen
		I.	II.	III.	IV.	
Német	Baja	35	25	29	16	105

⁹⁰ A táblázatot a MNL OL XIX-I-2-f 859-21/1957. és XIX-I-4-g 35. tétel A Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának összesítő kimutatása a nemzetiségi intézményekről, 1959. december 15. alapján állítottam össze. Egy másik statisztikai kimutatás a német nyelvoktató általános iskolák számát 1959. márciusában 145-ben határozza meg. – MNL OL XIX-I-4-g 43. tétel Jegyzék a nemzetiségi tannyelvű és nyelvoktató általános iskolákról, 1959. március 1.

⁹¹ Schwalm Pál a bajai német gimnázium igazgatója Wild Frigyes kérésére foglalta össze az intézmény helyzetét: „Hogy a német gimnázium komolyan megfelelhesen hivatásának, szükséges, hogy megfelelő, németül jól beszélő szakemberekkel legyen ellátva. (...) Csak az a nevelő képes ezen a területen jó munkát kifejtetni, akinek ez a fajta iskola bizonyos fokig szívügye. Az a kartárs, aki el-lenséges szemmel nézi az iskolát és annak tanulóit, nagy romboló munkát fejthet ki. (...) A tankönyv kérdése is elrendezendő. Meg kellene íratni folyamatosan a rendes, véglegesnek tekinthető tankönyveket. A tankönyvek könnyű nyelvezetűek, könnyen áttekinthetőek, ízlésesek, szépek legyenek. A tankönyvírók ne a quantumra törekedjenek, ne minél több ívet akarjanak produkálni. Az előírt anyagot elsajátítható terjedelemben és nyelvezeten írják meg” – MNL OL XIX-I-4-g 1. tétel Személyi ügyek. 1959. Schwalm Pál levele Wild Frigyesnek, 1959. április 10. – Kiemelte még a pedagógusok nyelvi továbbképzésének szükségességét, a tanuló-csere kialakítását és rendszeressé tételét az NDK-val, önálló iskolai könyvtárak alapítását, a média szerepét a nemzetiségi intézmények elfogadtatásában.

⁹² MNL OL XIX-I-4-g 35. tétel A Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának összesítő kimutatása a nemzetiségi intézményekről, 1959. december 15. alapján állítottam össze. Ekkorra már a tanító és tanárképzés teljes vertikumát is kialakították.

Nemzetiség	Település	Osztályok				Tanulók össze- sen
		I.	II.	III.	IV.	
Német	Budapest	42	37	-	-	79
	Kőszeg	29	12	-	-	41
	Pécs	24	27	-	-	51
Román	Gyula	25	26	14	14	79
Szerbhorvát	Budapest	38	31	16	6	91
Szlovák	Békéscsaba	24	21	9	12	66
	Budapest	13	13	7	-	33

Az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. október 7-ei határozatának gyakorlati megvalósítása során rövid idő alatt kiderült a párt vezetésének valódi szándéka. A nemzetiségi osztály 1959 első felében tett kezdeményezései — a szakfelügyelet szakmaiságának erősítése, a beiskolázás biztosítása, tanárok továbbképzése — rendre kudarccal végződtek.

Összegzés

A Sztálin halálát követően megkezdődött enyhülési folyamat az '50-es évek közepén a nemzetiségi oktatásban is éreztette hatását. Ennek fontos eleme, hogy kiépült, illetve megszilárdult a nemzetiségi oktatás-irányítás — nemzetiségi osztály a minisztériumon belül, megyei szakfelügyelők rendszer kiépítése, a megyei tanácsok művelődési osztályain nemzetiségi referensek alkalmazása — szakapparátusa. Az általános enyhülés és demokratizálódás tette lehetővé azt is, hogy megkezdődött a német tannyelvű oktatás kiépítése.

A német tannyelvű oktatás a kísérleti fázison gyakorlatilag nem jutott túl, amit a gyors visszarendeződést jelzi. A nemzetiségi iskolahálózat kialakítását a kormányzat 1956-ban már befejezettek tekintette. A nemzetiségi oktatás szervezése terén az '50-es évek végéig fennálló gyakorlat — a szülői értekezleteknek a tanév előtti utolsó pillanatban való összehívása, az indítandó csoportok időigényes és bonyolult engedélyezési eljárása, az állandó egyeztetési kötelezettség — a végrehajtásért felelős helyi intézményeket rögtönzésre, ideiglenes megoldásokra kényszerítették. Ilyen körülmények között sem a struktúra szervezeti (intézményhálózat), sem személyi (pedagógusok és tanulók) stabilitása nem következhetett be.

Megállapítható, hogy az '50-es évek közepén a nemzetiségi és a magyar közoktatási intézmények is hasonló problémákkal — nem megfelelő elhelyezés, elégtelen tárgyi felszereltség, rossz tankönyvek, szakképzett pedagógusok hiánya — küzdöttek. A centralizált, bürokratikus, direkt politikai nyomás alatt álló struktúrában az egyetlen korrigáló tényező, a pedagógus személye lehetett. Ezért a nyelvet bíró, szakképzett pedagógusok hiánya a magyar intézményeknél nagyobb mértékben sújtották a nemzetiségi intézményeket.⁹³ Bár elvárták

⁹³ Pest megyében 1955. novemberében 40 iskolának volt engedélye nemzetiségi nyelvoktatásra, ez azonban pedagógus hiány miatt 7 iskolában szünetelt. Anyanyelvi iskola Lóréven, Szigetcsépen és

az intézmények vezetőitől, hogy feladataikat jól oldják meg, sok esetben nem lehetett még azt sem tudni, hogy minek kellene megfelelni. Az állandóan változó szabályozás bizonytalanságot eredményezett. A megyei párt- és tanácsi szervezetek, valamint a minisztérium munkatársainak gyakori ellenőrzései sok helyütt inkább a fenyegetettség érzését erősítették, mintsem érdemi segítséget, s így az oktatás színvonalának emelését jelentették volna.⁹⁴

Annak ellenére, hogy ezekben az években néhány kérdésben történt pozitív elmozdulás, lényeges, az oktatás színvonalát meghatározó minőségi változtatásokat nem sikerült elérni.

Az 1958–1960 közötti időszakban a korábbiaknál lényegesen korlátozottabb nemzetiségpolitika alapjait teremtették meg. Az 1958. évi PB határozat ennek a nemzetiségpolitikának az elvi megfogalmazása. Bár a politikai hatalom retorikájában 1958–59-ben a korábbiaknál megengedőbb, a decentralizációt elfogadó, a nemzetiségi szövetségekre valamelyest támaszkodó nemzetiségpolitika körvonalazódott. Ezzel párhuzamosan végbement a minisztériumi szakapparátus teljes ellehetetlenítése. A minisztériumban az átszervezések, illetve a személycserék révén létrehoztak egy olyan személyi összetételű nemzetiségi osztályt, amely immár főntartások nélkül végrehajtotta a nemzetiségi oktatásban elhatározott változtatásokat, az anyanyelvű oktatás megszüntetését.

EDUCATION FOR ETHNIC MINORITIES IN HUNGARY IN THE SECOND HALF OF THE 1950s

by *Ágnes Tóth*
(Summary)

The study discusses the positive changes which emerged in the educational system for the ethnic minorities as part of the political détente following the death of Stalin, and the phases of the consequent rapid rearrangement which affected this field as well after 1956.

The author concludes that in the mid-1950s the public educational institutions of both the Hungarian population and the ethnic minorities faced similar problems, namely those of insufficient accommodation, deficient equipment, bad quality schoolbooks, and the lack of qualified teaching personnel. Since, however, in a structure under centralised and direct political pressure the only correcting factor was the very person of the teacher, the lack of bilingual, qualified educators hindered the institutions of the ethnic minorities more than it did those of the Hungarian majority.

Pomázon működött, mindegyik osztatlan volt. Egyedül a szigetcsépi iskolában tanított hosszabb ideje, jó felkészültségű pedagógus. A másik két helyen állandó volt a fluktuáció. - MNL OL 276.f. 91.cs. 81.ö.e. 1955. november 9., Scholz Gyula feljegyzése Pest megye nemzetiségi nyelvoktatási helyzetéről

⁹⁴ „Adataink szerint az olyan nagyobb iskolákat, mint a méhkeréki román általános iskolát a folyó évben 29-szer, a gyulai román gimnáziumot 16-szor, a tótkomlói szlovák általános iskolát 11-szer, a békéscsabai szlovák általános iskolát 9-szer látogatták meg.” – MNL OL 276.f. 91.cs. 83.ö.e. Jelentés a békés megyei nemzetiségi intézményeknek az Oktatásügyi Minisztérium Általános Iskolai Főosztálya által szervezett ellenőrzésről, 1955. május 26.

Moreover, the constantly changing regulations made stability a practical impossibility in terms of both organisation (institutional network) and personnel (teachers and students).

The study also examines the period between 1958 and 1960, when the political power laid the foundations for a much more restrictive policy with regard to the ethnic minorities than had operated thus far. The decree adopted by the Political Committee in 1958 was the ideological manifesto of this new policy. Although the rethoric used by the authorities in 1958-59 reflected a more tolerant attitude towards the ethnic minorities, one that accepted decentralisation and to a certain extent supported ethnic associations, this new policy was in fact destined to conceal the preparations for the suppression of education in minority languages altogether.